

Шартли қисқартмалар:

- Мах. Кош. — Маҳмуд Қошиқарий
Ю.Х. Ҳожиб. — Юсуф Хос Ҳожиб
Н.Н. Ал-Бух. — Имом Исмоил Ал-Бухорий
А. Юна. — Аҳмад Юниакний.
П. Маҳ. — Паҳлавон Маҳмуд
А. Н. — Алишер Навоий
Чулпон. — Абдуҳамид Чулпон
А.О. — Абдулла Орипов
Э.В. — Эркин Воҳидов
Уягул. — Раҳматулла Отақузиевич (Уягул)
Н.С. — Низат Султон
О.М. — Омон Матжон
А.Қ. — Абдулла Қодирий
М.Н. — Мирзакалон Исмоилий
А.Қаҳ. — Абдулла Қаҳҳор
П.Т. — Парла Туреун
П.К. — Пиримқул Қодиров
Х.Н. — Ҳажим Назир
Ю.Ш. — Юсуф Шомансур
Оббек. — Мусо Тошмуҳаммад угли (Оббек)
УТНЛ. — Узбек тилининг изохли лугати
Ғ.Ғ. — Ғафур Ғулом
Ас.М. — Асқад Мухтор
М.Ш. — Мақсуд Шайхзода
Ш.Р. — Шароф Рашидов
У.Ҳ. — Ўткир Ховишмов
Ҳ.Ф. — Ҳамид Олимжон
С.Э. — Саида Зулнунова
И.Р. — Иброҳим Раҳим
С.А. — Саид Аҳмад
Мир.Ос. — Мирқарим Осим
Миртемир. — Миртемир Турсунов
Лев Т. — Лев Николаевич Толстой
М.С. — Муҳаммадҷон Солинов
С.Р. — Саид Рашидан
М.Қ. — Мақсуд Қориев
А.Р. — Алҳам Раҳмат
А.Д. — Алҳам Дамин
М.Али. — Муҳаммад Али
У.У. — Уктам Усмонов
С.К. — Саъдулла Кароматов
С.Абдуқаҳҳор. — Саип Абдуқаҳҳор
Яшин. — Қомил Яшин
А.Р. — Аҳмадали Ризиев
А.Авлон. — Абдулла Авлоний
Н.Н. — Исмоил Парипиев
Шухрат. — Ғулом Алимов (Шухрат)
Н.А. — Назира Акрамова
Т.М. — Тоҳир Малик
Э.С. — Эркин Самандар
Я.Н. — Яшдат Илёсов
Ғайратий. — Абдурахим Абдулла угли
Мирмуҳсин. — Мирмуҳсин Мирсаидов
Н.Ф. — Носир Фозилов
Н.Т. — Норкул Тилолов
М.О. — М. Очилов
Н.Р. — Н. Раҳматов
О.У. — О. Усаров
С.Н. — Самар Нуров
А.Б. — Айибой Бекимбетов
А.Амин. — Ақром Аминов
Ж.Р. — Жаббор Раззоқов
Р.Ф. — Раҳмат Фанзин
В.Гюго. — Виктор Гюго
Х.Т. — Худонберди Тухтабоев
О.Мухтор. — Омон Мухтор
Ж.Ш. — Жуманнез Шарипов
О.Ҳ. — Оқилжон Хусан
У.Х.М. — Узбек халқ мақоллари
Т.П. — Турғун Пулат
Ш.Х. — Шукур Холмирсизев
М.К. — Мурод Қалонхон
Ф.Й. — Фозил Йулдош угли
У.Умар. — Улмас Умарбеков
Ҳ.Ғ. — Ҳамид Ғулом
Ҳ.Ҳ. — Ҳамза Ҳакимзода Нисани
Т.Мурод. — Тоғай Мурод
С.Абдулла. — Собир Абдулла
С.Али. — Садриддин Аиний
А.Ясса. — Аҳмад Яссавий

4602020400 - 102
И — 2002
М 351(04) 2002

ISBN 5-640-03044-5

СЎЗ БОШИ

"Ўзбек тили" курсининг илмий-назарий ҳамда амалий масалаларини ҳар томонлама чуқур ва пухта эгаллашда амалий машғулотларнинг аҳамияти бениҳоя каттадир. Шу сабабли нофилологик олий ўқув юртларининг ўқув режасида мазкур курсга ажратилган соатларнинг деярли ҳаммаси амалий машғулотлар учун режалаштирилган.

Олий ўқув юртларининг русийзабон гуруҳ талабалари учун мўлжалланган ушбу қўлланма "Ўзбек тили" курси дастури асосида тузилди. Унинг вазифаси талабаларга шу курсдан амалий билим ва малака ҳосил қилишда кўмаклашишдир.

"Машқлар тўплами"да "Ўзбек тили" курсининг деярли ҳамма бўлимлари ("Кириш", "Фонетика", "Орфоэпия", "Графика ва орфография", "Морфемика", "Сўз ясалиш", "Морфология" ва "Синтаксис") юзасидан материаллар берилди. Шунингдек, қўлланманинг охирига суҳбатлар ва матнлар илова қилинди.

Машқлар тўпламини тайёрлашда шу курс бўйича нашр этилган дарслик ва қўлланмаларга, назарий ҳамда ўқув-услубий адабиётларга суянилды. Амалий машғулотларни олиб бориш соҳасидаги илғор тажриба ва услублардан фойдаланилды.

Машқ топшириқларини тузиш ва матнларни танлашда уларнинг амалий машғулотлар самарасини ошириши ва талабалар фаоллигини кучайтиришига алоҳида эътибор берилди.

Машқ учун матн материаллари бадиий, публицистик (матбуотга оид) ва илмий-оммабоп адабиётлар, турли типдаги луғатлар, халқ мақоллари ва ҳикматлари тўпла-

ми ҳамда бошқа ёзма маибаалардан танланди. Танланган матнлар лингвистик малакани мустаҳкам ўзлаштиришга кўмаклашуви билан бирга, талабаларга маълум бир билим, бадиий-эстетик завқ ва таълим-тарбия беради.

Муаллифлар қўлланмани яхшилаш ва такомиллаштиришга ёрдам берувчи танқидий фикр-мулоҳаза, таклиф ва тавсияларни мамнуният билан қабул қиладилар.

МУСТАҚИЛ ДАВЛАТ

1991 йилнинг 31 августида Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат деб эълон қилинди. Математика фанининг отаси Муҳаммад Ал-Хоразмий; машҳур шифокор ва табиб, жарроҳлик илмининг асосчиси Ибн Сино; қомусий олим, биринчи глобусни яратган даҳо Абу Райҳон Беруний; фалсафа фанининг асосчиларидан бири Ал-Форобий; ислом динининг тенгсиз мутафаккирлари Имом Ал-Бухорий, Ат-Термизий, Баҳовуддин Нақшбанд; буюк жаҳонгир ва соҳибқирон Амир Темур; улуғ олим ва мунажжимлар Мирзо Улуғбек ва Али Қушчи; зуллисонайн шоир ҳамда мутафаккир Алишер Навоий; шоҳ, шоир ва олим Заҳириддин Муҳаммад Бобур; драматург ва олим Абдурауф Фитрат; ёзувчи Абдулла Қодирий; шоирлар Абдулҳамид Чўлпон, Абдулла Ориф мана шу юрт фарзандларидир.

Мустақил давлатимизни ҳозиргача жаҳоннинг 130 мамлакати тан олди. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлган Ўзбекистон ўзининг олтини, табиий газни, қоракўли, кумуши, урани, пахта-си ва нефти билан жаҳонга машҳурдир.

Ҳурматли Президентимиз И.А.Каримовнинг саъй-ҳаракатлари билан ўлкамизда енгил машиналар, кичик автобуслар ишлаб чиқарадиган заводлар қурилди. Миллий мафкурамиз шаклланмоқда, маданиятимиз эса янада юксалмоқда. Халқимизнинг қадимий обидалари қайта таъмирланиб жиҳозланмоқда. Ўзбекистоннинг ривожланган қишлоқ хўжалиги ва саноат мамлакати бўлиши учун илк пойдеворлар қўйилмоқда.

ТАЛША КИРИШ

I-машқ. Мақоллар ҳамда тўртликларини ўқинг, таржима қилинг ва ёд олинг.

I. 1. Куш қанатин, эр атин (Куш қаноти билан, эр оти билан). 2. Этни, тирнақли эзирмас (Этни тирноқдан ажратиб бўлмайди). 3. Кут белгуси биллик (Билим — бахт белгиси). 4. Эрдам башни тил (Одобнинг боши тил). 5. Тилин тугминини тиини йазмас (Тил билан тугилганни, тиш билан ечиб бўлмас). (Маҳ. Кош.)

II. 1. Қара баш яғиси қизил тил турур,
Неча баш еди бу, тақи ма еюр.
Башингни тиласанг, тилингни кўдаз.
Тилинг тегма кунда башингни еюр.
(Қора бош ёви бу қизил тил турур.
Неча бош еди у, яна ҳам еюр,
Бошинг соғлиги-чун тийиб юр тилинг,
Тилинг истаган кун бошингга етур.)

2. Атанг пандини сан қатиг тут, қатиг,
Қутада, кунунг бўлга кундин татиг.
Атангни, апангни севундур туши,
Яиут берга тапгунг туман минг асиг.
(Ота пандига сен тугал қил амал,
Кут келиб, толенг кулар ҳар маҳал.
Отангни, овангни севинтир мудом.
Бу хизмат етиргай тилакка тугал.)

(Ю.Х. Ҳожиб.)

2-машқ. Ҳадис ҳамда тўртликларни ўқинг, таржима қилинг ва ёд олинг.

I.1. Абу Ҳурайра айтдилар: Расулуллоҳ: "Уч тоифа кишиларнинг дуоси ҳеч шубҳасиз Аллоҳ Таоло қошида мақбулдир: мазлум кишининг дуоси, мусофирнинг дуоси ва ота-онанинг дуоси", — деганлар. (И.И. Ал-Бух.)

II. 1. Оқил эрсанг ғарибларнинг кўнглин овла,
Мустафодек элни кезиб етим ковла,
Дунёпараст ножинслардан бўюн товла.
Бўюн товлаб дарё бўлиб тошдим мано.
(А. Ясса.)

2. Биликлик керакли сўзин сўзлаюр,
Кераксиз сўзини кўмуб кезлаюр.
Биликсиз не айса аюр уқмайин,
Анинг ўз тили ўз бошини еюр.
(А. Югна.)

3. Оҳ тортган чоғингда йўлга кўз тутгил,
Йўлда қудуқ бордур эҳтиётинг қил,
Дўст уйида маҳрам бўлган вақтингда,
Қўлингни, кўзингни, дилни тия бил.
(П. Маҳ.)

3-машқ. Туюқлар ҳамда ҳикматли сўзларни ўқинг, таржима қилинг ва ёд олинг.

I. 1. Кўнглума ҳар ёнқи боқсам, доғи бор,
Ҳар неча дардимни десам, доғи бор.
Қилча танга бори ишқинг ёр эди,
Бир сори бўлди фироқинг доғи бор.
(Лут.)

2. Ё раб, ул шаҳду шакар ё лабмудур?
Ё магар шаҳду шакар ёлабмудур?
Жонима пайваста новак отқоли
Ғамза ўқин қошига ёлабмудур?

II. 1. Чин сўз — мўъғабар, яхши сўз — мухтасар.

2. Тилга ихтиёрсиз — элга эътиборсиз.

3. Одами эрсанг, демагил одами.
Ониким йўқ халқ ғамию дин ғами.

(А.Н.)

4-машқ. Шеърни ўқинг, таржима қилинг ва ёд олинг.

Кўнгил

Кўнгил, сен мунчалар нега
Кишанлар бирла дўстлашдинг?
На фарёдинг, на додинг бор,
Нечун сен мунча сустлашдинг?
Ҳақорат дилни оғритмас,
Тубанлик мангу кетмасми?
Кишанлар парчаланмасми?
Қиличлар энди синмасми?
Тириксан, ўлмагансан,
Сен-да одам, сен-да инсонсен,
Кишан кийма,
Бўйин эгма,
Ки сен ҳам ҳур тугилгансан!

(Чўлпон.)

5-машқ. Шеърни ўқинг, таржима қилинг ва ёд олинг.

Она тилимга

Минг йилларким, булбул каломи,
Ўзгармайди, яхлит ҳамиша.
Аммо шўрлик тўтининг ҳоли,
Ўзгаларга тақлид ҳамиша.
Она тилим, сен борсан, шаксиз,
Булбул номин куйга соламан.
Сен йўқолган кунинг, шубҳасиз,
Мен ҳам тўти бўлиб қоламан.

(А.О.)

6-машқ. Қуйидаги сўзларни тўғри талаффуз қилинг. Жадвалга қўшимча сўзлар илова қилинг, таржима қилинг ва гаплар тузинг.

Адабий тилда	Шева (диалект)да
нарвон	ноғи, занги
она	ойи, эна, ая, бийи
ёстик	болни, дастуқ, така

тухум	маяк, йимиртқа
ўрик	зардоли
ари	замбур
доира	чирманда, дап, зағама

ФОНЕТИКА

1-машқ. Сўзларнинг талаффузини қисланг. Таржима қилинг ва улар иштирокида гаплар тузинг.

Ўзбекча	Русча
кон	— конь
она	— она
ос	— ось
пора	— пора

2-машқ. Сўзларни тўғри талаффуз қилинг. Уларни кучириб ёзинг ва гаплар тузинг.

- 1) қўл — рука 2) кўз — глаза 3) кўл — озеро 4) ўн-десять
кул — раб куз — осень кул — пепел ун-мука
- 5) ўч-месть 6) жўн-слабо 7) ўй — дума 8) тўн-чапан
уч-три жун-шерсть уй — дом тун — ночь
- 9) қўш-двойной 10) ўйланмоқ — задуматься
куш-птица уйланмоқ — жениться
- 11) кўч-имущество 12) гўл-наивный (человек)
куч-сила, мощ гул-цветок

3-машқ. Қуйидаги тез айтишларинг талаффузини ушлаштинг. Кучириб ёзинг ва ёд олинг.

1. Оқ чойнакка оқ қопқоқ,
Кўк чойнакка кўк қопқоқ.

2. Тўра тўқайнинг тўридан тўртта тўтини тўрда тутди.

4-машқ. Сўзларнинг тўғри талаффузини ўшлаштинг. Уларни кучириб ёзинг ва гаплар тузинг.

1) эн — ширина
ин-гнездо	2) эл — народ
ил-повесь	3) эт — мясо
ит-собака
4) эримоқ — таять
иримоқ — гнить	5) эс — ум
ис — запах	6) эссиз — глупый
иссиз — без за-
паха
7) эз — дави
из — след	8) эмламоқ — производить прививку
имламоқ — манить	

5-машқ. Куйидаги тез айтишларнинг талаффузини ўзлаштиринг. Кучириб ёзинг ва ёд олинг.

1. Эркин эшкакни эшди.
2. Иномжон ишни илгакка илди.

6-машқ. Сўзларни тўғри талаффуз қилинг. Уларни кучириб ёзинг ва гаплар тузинг.

1) қон — кровь
кон — шахта	2) қўл — рука
кўл-озеро
3) кул-раб
кул-пепел	4) қир-возвышенность
кир-грязь
5) ўтқазмоқ-сажать
ўтказмоқ-проводить	6) қийиқ-пояс
кийик-олень

7-машқ. Сўзларнинг тўғри талаффузини ўзлаштиринг. Уларни кучириб ёзинг ва гаплар тузинг.

1) гов — заграждение
гов — большой	2) гўр — зеленый
гўр — могила
3) ўғит — удобрение
ўғит — совет	

8-машқ. Куйидаги тез айтишларнинг талаффузини ўзлаштиринг. Кучириб ёзинг ва ёд олинг.

- 1) Қодир қоқи ўтнинг қоқини қоғоз қопга қоплади.
- 2) Ғани ғилдиракни ғизиллатиб ғилдиратди.

9-машқ. Шеърни ўқинг, таржима қилинг ва ёд олинг.

Қаро қошинг, қалам қошинг,
Қийиқ қайрилма қошинг, қиз.
Қилур қатлимга қасд қайраб —

Қилич қотил қарошинг, қиз.
 Қафасда қалб қушин қийнаб,
 Қанот қоқмоққа қўймайсан.
 Қараб қўйгил қиё,
 Қалбимни қиздирсин қуёшинг, қиз.
 (Э.В.)

10-машқ. Сузларнинг талаффузини қиёслапг, таржима қилинг ва улар иштирокида гаплар тузинг.

Ўзбекча		Русча
боғ	—	бог
тоғда	—	тогда

11-машқ. Сўзларни тўғри талаффуз қилинг. Уларни кўчириб ёзинг ва гаплар тузинг.

1) рух — дух, настроение	2) шоҳ — царь
рух — ладья	шоҳ — ветка, рога
3) ҳол — состояние, положение	4) ҳуш — сознание
хол — родинка	хуш — радостный

12-машқ. Тўртликларни ўқинг, таржима қилинг ва ёд олинг.

1. Ҳусн аҳли ичра тенгсиз
 Сен-ку хоқонсан ўзинг,
 Сеҳр мулки ичра танҳо
 Шоҳу султондир кўзинг.
 (Э.В.)

2. Бу жаҳон гулзорида
 Ҳар бир чечакнинг ўрни бор,
 Хоҳ тикандир, хоҳ печакдир,
 Хоҳи япроқ, хоҳи гул.
 (Э.В.)

13-машқ. Куйидаги тез айтишларнинг талаффузини ўзлаштиринг. Кўчириб ёзинг ва ёд олинг.

1. Ҳамалда ҳамма ҳалим ҳозирлайди.
2. Кенгбойнинг кўнгли кенгми?
 Ўнгбойнинг энгги ўнгми?

14-машқ. Қуйидаги тўртликни тўғри уқинг, таржима қилинг ва ёд олинг.

Сенга беш бебаҳо ҳайкал қурурмен,
Ғаҳи Ширин, ғаҳи Лайли бўлиб сен,
Яшарсен доимо дostonларимда...
Хазонсиз гул бўлиб бўстонларимда...

(Уйғун, И.С.)

15-машқ. Сўзларнинг тўғри талаффузини ўзлаштиринг. Уларни кўчириб ёзинг ва гаплар тузинг.

1. Минг, онг, сингил, кўнгил, бодринг, енг, тонг,
ўннга, кенг, тенг, кўндаланг, занг, шудринг.

2. Янги, кунгабоқар, бугунги, менга, унга, боғбонга.

16-машқ. Қуйидаги сўзларнинг талаффузини қисланг, таржима қилинг ва гаплар тузинг.

Ўзбекча

Русча

ва

вагон

ватан

вахта

вилоят

вино

воҳа

врач

ворис

вилка

вакил

виза

17-машқ. Қуйидаги сўзлар талаффузини ўзлаштиринг. Кўчириб ёзинг ва гаплар тузинг.

Жавоб, жадвал, жазо, жала, жамоа, жамғарма, жанг,
жар, жануб, жасур.

18-машқ. Қуйидаги тез айтишларнинг талаффузини ўзлаштиринг. Кўчириб ёзинг ва ёд олинг.

1. Жалил жажжи жийронни жиловлади.

2. Вали визвизакни визиллатди.

19-машқ. Қуйидаги сўзларни таржима қилинг, тўғри ёзинг ва гаплар тузинг.

Қаттиқ-қаттиқ, эссиз-эссиз, чинни-чини, машшоқ-машшоқ, ушшоқ-ушшоқ, эллар-эллар, тилла-тилла, чўққи-чўққи, тилли-тилли, ноннинг-нонинг, йўллади-йўллади.

20-машқ. Қуйидаги бугипларни таққосланг. Узаро фарқланишига эътибор беринг. Сузларни кўчирип, гаплар тузинг.

О-та, шо-и-ра, мат-баа, му-то-лаа, му-до-фаа, ма-са-ла, мак-таб, фар-занд, гул-зор, ҳам-қиш-лоқ, пай-ванд.

21-машқ. Урғу маънони фарқлаш учун хизмат қилган қуйидаги сузларни кўчириб ёзинг ва таржима қилинг.

- 1) олма (феъл) — олма́ (от)
- 2) бўлма (феъл) — бўлма́ (от)
- 3) тўқима (феъл) — тўқима́ (от)
- 4) улама (феъл) — улама́ (сифат)
- 5) янги (равиш) — янги́ (сифат)
- 6) ҳозир (равиш) — ҳозир (сифат)

22-машқ. Урғу олмайдиган қўшимчалар иштирокида сўз шакллари ва сўзлар ҳосил қилинг.

-та, -тача, -ча, -дай, -дек, -ар, -ман, -миз, -ма, -сан, -сиз.

23-машқ. Гапдаги логик урғунинг ўрни ва маъносига эътибор беринг. Гапларни кўчириб таржима қилинг.

1. Мен (ўзим) университетга бордим.
2. Мен университетга (ўрин) бордим.
3. Мен университетга бордим (аниқлик).

ОРФОЭПИЯ

1-машқ. Қуйидаги сузларнинг талаффузига эътибор беринг, ёзинг ва таржима қилинг.

Китоб, офтоб, учта, уч сўм, юзсиз, банд, хурсанд, гўшт, баланд, дард, паст.

2-машқ. Такрор ва қўш унлиларнинг талаффузи ҳамда ёзилишини узлаштиринг.

Бадий, бообрў, матбаа, мутолаа, маишат, мудофаа, таажжуб, тааллуқ, таассурот, саодат, табиий, суистеъ-мол, саноат, муассаса, муаллақ, шуур, муаммо.

3-машқ. Такрор ундошларнинг талаффузи ҳамда ёзилишини ушлаштиринг. Гаплар тузинг.

Муаттар, оддий, тизза, Мукаррама, калла, амма, арра, иссиқ, иффат, хассос.

4-машқ. Шеърни уқинг, ёд олинг. Луғат тузинг.

То тирикдирки табиат,
То қуёш сочгайки нур,
Уч эгиз бордир тушунча,
Уч бу сўз ёндош бўлур:
Моҳиру меҳру маҳорат,
Олиму илму амал,
Ошиқу ишқу машаққат,
Шоиру шеър у шуур.

(Э.В.)

ГРАФИКА ВА ОРФОГРАФИЯ

1-машқ. Кирилл алифбосига асосланган ўзбек графикасидаги ҳарф ва белгиларни тартиб билан ёзинг ҳамда ёд олинг.

2-машқ. Кирилл-ўзбек алифбосидаги бир товушни ифодаловчи ҳарфларни, икки товушни ифодаловчи ҳарфларни, бир товушни ифодаловчи ҳарфий бирикмаларни алоҳида-алоҳида тасниф қилинг.

3-машқ. Бир сўзда ҳарфлар ва товушлар сони мос келадиган ҳамда мос келмайдиган ҳолатларга мисоллар келтиринг.

4-машқ. Кирилл-ўзбек ва латин-ўзбек (1993 йил) алифболаридаги график белгиларни таққосланг ҳамда фарқли жиҳатларини аниқланг.

5-машқ. Жуфт шаклда берилган сўзларни туғри ёзинг ва таржима қилинг. Гаплар тузинг.

Тузиш-тўзиш, узмоқ — ўзмоқ, халос — холос, қўйиш-қўйиш, қара-қора, жуда-жудо.

6-машқ. Нуқталар урнига а ёки о ҳарфларидан мосини қўйиб кучиринг.

...тоқди, ...тли, ...ъзо, ...дам, қ...бул, қ...вун, с...вға,
с...лом, д...р...мад, ...ниқл...вчи, муҳ...к...м...,
с...нъ...тк...р, д...рсах...н..., қ...ҳр...м...н.

7-машқ. Нуқталар ўрнига и ёки у унли ҳарфларидан мосини қўйиб, сўзларни кўчиришг.

т...з...м, т...з...м, б...г...н б...г...з ҳ...қ...қ,
с...г...р, т...х...м, б...л...м, м...шк...л, ч...р...к.

8-машқ. Нуқталар ўрнига п ёки ф ҳарфларидан мосини қўйиб, сўзларни кўчиришг ва аниқ талаффуз қилишг.

...армон, ...арзанд, тул...ор, ...ахта, ту...роқ, со...ол,
о...тоб, ...ойда, қоли..., ...аравон, ка...т, ша...толи.

9-машқ. Исмлардаги нуқталар ўрнига х ва ҳ ҳарфлардан мосини қўйиб кўчиришг.

Му...аббат, А...мад, Зулай...о, ...афиза, ...олида,
То...ир, Мо...ира, Му...аррам, Зу...ра, ...амза, Қа...ор,
Ма...фуза, ...улкар, ...илола, ...анифа.

10-машқ. Нуқталар ўрнига х ва ҳ ҳарфларидан мосини қўйиб кўчиришг.

а...лоқ, ...амма, ...ар қандай, ...олис, ма...фий, гул...-
айри, ме...мон, сиё...дон, та...мин, ма...сус, ра...мат,
му...ожир, ру...сат, со...та, ро...ат.

11-машқ. Нуқталар ўрнига ь белгисини қўйиб сўзларни кўчиришг ва таржима қилишг.

А...ло, ма...лум, ше...р, ма...лумот, сан...ат, та...лим,
мас...улият, э...лон, мас...ул, ва...да, да...во, а...зо, сун-
...ий, қат...ий, са...ва.

12-машқ. Имло луғатидан унлилар қатор келган сўзларга 10 та мисол ёзинг.

ЎЗАК-НЕГИЗ ВА ҚЎШИМЧАЛАР ИМЛОСИ

1-машқ. Қўйидаги шакллардан суз ясанг ва гаплар тузинг.

Сон+а= Ёш+а= Паст+ай- Ўйин+а=
От+а= Онг+ла= Суст+ай= Қийин+а=

2-машқ. Берилган сўзларга жўналиш келишик қўшимчасининг мосини қўйиб кўчиришг.

Қишлоқ, ўртоқ, тилак, билак, бош, қош, иш, терак,
чироқ, митинг, кўйлак.

3-машқ. Қуйидаги шеърға тушум, ўрин-пайт, жўналиш ва чиқиш келишик қўшимчаларининг мосини қўйиб кўчиринг ҳамда ёд олинг.

Ўйнашиб бармоқларинг
Бир-бир кўзим... ёпсалар,
Севги... роз айлайин
Тонг қушлари учган маҳал.
Куйлайин осмон тўлиб,
Куйлайин олам... ман, —
Сен агар машшоқ бўлиб,
Най агар бўлган... ман!

(О.М.)

4-машқ. Қуйидаги қўшимчалардан (-гич, -кич, -ғич, — қич) мосини қўйиб сўзлар ясанг ва таржима қилинг.

чиз, оч, тут, кўрсат, ил, пурка, бос, қир, суз, елпи.

5-машқ. Қуйидаги сонларнинг биринчи қаторини араб рақами билан, иккинчи қаторини рим рақами билан ёзинг ва гаплар тузинг.

I. Биринчи босқич, бешинчи синф, йигирма олтинчи қатор, ўттиз учинчи банд.

II. Ўн саккизинчи аср, олтинчи жилд, тўққизинчи қурултой, бешинчи анжуман.

6-машқ. Қуйидаги сузларни эгалик қўшимчалари ёрдамида турланг.

Оғиз, бурун, қорин, ўрин, сингил, кўнгил.

7-машқ. Қуйидаги сўзларининг ясалишига эътибор беринг ва таржима қилинг.

Улуғ — улғаймоқ, сариқ — саргаймоқ, оғиз — оғзаки,
ўрин — ўрнатмоқ, икки — иккала, олти — олтов,
етти — еттов

8-машқ. Мен, сен олмошларига -нинг, -ни, -ники қўшимчаларини қушинг.

мен+нинг =... мен+ни =... мен+ники=...
сен+нинг =... сен+ни =... сен+ники=...

9-машқ. Қуйидаги олмошларнинг ёзилишини ўзлаштиринг, кўчириб ёзинг ва гаплар тузинг.

У+га = ... у+да =... у+дан =... у+дай =... у+ча = ...

10-машқ. Феълдан сифат ясалнишидаги узгарнишга эътибор беринг ва гап тузинг.

иси+қ -... ачи+қ =... қот+иқ =...

11-машқ. Нуқталар урнига қаратқич, тушум, жўналиш, урин-пайт, чиқиш келишик кўшимчаларини кўйиб гапларни кучиринг.

Баҳор ҳам келди. Далалар... баҳорги ишлар бошланиб кетди. Деҳқонлар ерлар... экин экишга тайёрламоқдалар. Далаларда турли ўт-ўланлар кўкариб, табиат... гўзаллиги ортмоқда. Турли хил ҳашаротлар ўз инлари... чиқмоқдалар. Гуллар очилиб, табиат... жон бағишламоқда. Баҳор жонланиш фасли.

ҚЎШМА СЎЗ ВА СЎЗ БИРИКМАЛАРИ ИМЛОСИ

1-машқ. Куйидаги қўшма сўзларни кўчириб ёзинг ва таржима қилинг.

Ишбай, кўзойнак, билагузук, гулраъно, гулбеор, оққуш, гултожихўроз, ўқилон, ошқозон, кўричак, асалари, қорақўлчилик.

2-машқ. Куйидаги қўшма сўзларни таржима қилинг ва гаплар тузинг.

Отбоқар, бешиктерватар, ўринбосар, тезоқар, эртапишар, эрксевар, тинчликсевар.

3-машқ. Куйидаги географик номларни туғри ёзинг ҳамда гаплар тузинг.

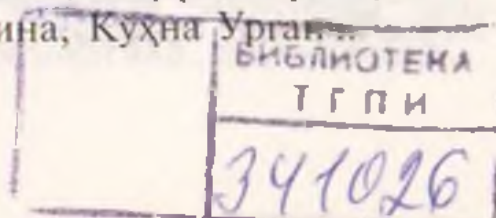
Сирдарё, Қорасув, Олтикўл, Олтиариқ, Мирзачўл, Яккабоғ, Ҳамзаобод, Қорасарой.

4-машқ. Куйидаги қўшма сўзларнинг ёзилишини узлаштиринг ва таржима қилинг.

Ўзаро, халқаро, умумшаҳар, умумхалқ, бутуниттифоқ, оламаро.

5-машқ. Куйидаги географик номларнинг ёзилишини узлаштиринг ва гаплар тузинг.

Умум Европа, Марказий Осиё, Юқори Чирчиқ, Шимолий Кавказ, Жанубий Украина, Кўҳна Урганч.

6-машқ. Изофали сўзларнинг ёзилишини ўзлаштиринг ва гаплар тузинг.

Нуқтаи назар, таржимаи ҳол, ойнаи жаҳон, қатъи назар, дарди бедаво.

7-машқ. Қуйидаги сўзларнинг ёзилишини ўзлаштиринг ва гаплар тузинг.

Байрам олди, иш ҳақи, сўз боши, темир йўлчи, осма кўприк, тош йўл.

8-машқ. Тик чизиқлар билан ажратиб берилган қўшма сўзларни қоидага мувофиқ қўшиб ёки ажратиб ёзинг.

Шоли/поя, кўк/йўтал, мол/боқар, Юнус/обод, Катта/қўрғон, Бутун /Осиё, Собир/ найчи, Фарбий /Европа, ҳаво/ ранг, чўли /азим, муз/ ёрар.

9-машқ. Икки отдан тузилган қуйидаги қўшма сифатларни қоидага мувофиқ ёзинг ва таржима қилинг.

Дутор/бўйин от, ҳаво/ранг гилам, бодом/қовоқ қиз, кўй/кўз бола.

10-машқ. Қуйидаги қўшма сифатларни қоидага мувофиқ ёзинг ва таржима қилинг.

оч/пушти, тўқ/қизил, тим/қора, ним/пушти, лик/тўла, жиққа/хўл, ланг/очиқ.

11-машқ. Қуйидаги тулиқсиз феълли шаклларнинг ёзилишини ўзлаштиринг.

Борган эди, борган экан, борган эмиш, борган эмас, борарди, бораркан, борармиш, борганмас.

12-машқ. Қуйидаги қўшма сўзларнинг ёзилишини ўзлаштиринг ва таржима қилинг.

Ҳар доим, ҳар бир, ҳеч қандай, ҳеч ким, ҳамма вақт, баъзи бир, ғайри табиий, бир неча.

13-машқ. Иккинчи қисми е, ё, ю, я билан бошланадиган қўшма сўзларни қоидага мувофиқ ёзинг.

Кўп/ер, кам/ерли, иш/ёқмас, қўл/ёзма, шер/юрак, Умум/Европа.

14-машқ. Қуйидаги жуфт ва такрор сўзларни қоидага мувофиқ ёзинг ва таржима қилинг.

бир/бир, айрим/айрим, бориб/бориб, юзма/юз, тун/кун, эрта/кеч, куч/қувват, ору/номус, еру/осмон, ёшу/қари, яккаю/ягона, қую/қўзи.

15-машқ. Шеърни кўчиринг ва ёд олинг.

Сенга

Менинг ҳам бор дўсту қарогим,
Шаънларига шеърлар куйладим.
Лекин танҳо қувонган чоғим,
Сирдошим деб сени ўйладим.

Бедард эмас умр ҳам асло,
Ҳасратлардан гоҳо сўйладим.
Шубҳа ичра қолганда танҳо,
Ғамдошим деб сени ўйладим.

Кучолмасман мен сени ҳаргиз,
Сен осмонсан, мен-чи зарра тан.
Қиблагоҳим, юпанчим ёлғиз
Сен барҳаёт онамсан, Ватан...

(А.О.)

БЎГИН КЎЧИРИЛИШИ

1-машқ. Қуйидаги сўзларни қоидага мувофиқ бўғинларга ажратинг ва таржима қилинг.

Кўнгил, сингил, мудофаа, сўнгра, тонгда, мешчан, помешчик.

2-машқ. Айириш ва юмшатиш белгилари бўлган қуйидаги сўзларни бўғинга ажратинг ҳамда таржима қилинг.

Даъво, суръат, маълум, ваъда, сульфат, анъана.

3-машқ. Қуйида берилган сўзларни бўғин кучириш қондасига мувофиқ бўғинларини чизиқча билан ажратиб ёзинг.

Онгли, сингари, муаммо, муомала, мингинчи, маориф, денгиз, конституция, грамматика, телевидение.

4-машқ. Шеърни кучиринг, бўғини тузилишига эътибор беринг. Таржима қилинг ва ёд олинг.

Юлдузлар ўтига бардош берурман,
Фазолар тафтига қилурман тоқат,
Ёнингда соғ-омон қайтиб келурман,
Оташ нигоҳингда ёнгали, фақат.

Тулқинлар кутурсин, майли беомон,
Менинг қисматимни кўмолмагай у.
Барибир, ёнингга қайтаман омон,
Мовий кўзларингга чўмгали мангу.

(А.О.)

БОШ ҲАРФЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

1-машқ. Матини бош ҳарфларнинг ёзилиш қондасига мувофиқ кучиринг ва таржима қилинг.

1. жаҳон бўйлаб учиб юрар
оқ кабутар — кумуш қуш —
тинчлик қуши, нажот қуши,
ҳаёт қуши, эрк қуши.
олам-олам севинч солар
миллионларнинг қалбига
кабутарнинг тиним билмай
мағрур қанот силкиши.

(Уйғун.)

2. бисёр бўлса агар бол ҳам беқадр,
такрор айтилганда рангсиздир калом.
бу ёруғ оламда ватан биттадир,
биттадир дунёда она деган ном!

(А.О.)

2-машқ. Қуидаги номларни бош ҳарфларнинг ёзилиш қондасига мувофиқ ёзинг.

Ўзбекистон республикаси президенти, Ўзбекистон республикаси олий мажлисининг раиси, бирлашган миллатлар ташкилоти, Ўзбекистон республикаси олий судининг раиси, Ўзбекистон қаҳрамони.

3-машқ. Куйидаги номларни қондага мувофиқ ёзинг.

тошкент давлат шарқшунослик институти, тил ва адабиёт институти, мустақиллик куни, давлат банки, савдо палатаси.

4-машқ. Куйидаги гаплардаги бир хил сўзларнинг ёзилишини ўзлаштириш.

1. Луқмони Ҳаким дунёга донги кетган табиб экан. Подшоҳи даволаш учун турли жойлардан табиблар, ҳакимлар келишди.

2. Кун чиққанда йўлга чиқдик. Улар уч кун йўл юришди.

3. Зумрад ён-атрофига қаради. Узукнинг кўзи зумраддан эди.

5-машқ. Куйидаги матний бош ҳарфларнинг ёзилиш қондасига мувофиқ ёзинг.

1. ё, аллоҳ расули, тенги йўқ инсон,
сизнинг йўлингизни ёритгай қуръон,
сиз — олам сарвари, сиз — нури жаҳон,
ассалому алайка, ё муҳаммад,
ассалому алайка, ё аҳмад.

(А.О.)

2. муҳайё, сурайё, раъно, муқаддас,
кўзимни яшнатиб кийибсиз атлас.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ

1-машқ. Куйидаги сўзларни бир сўз билан умумлаштириб номланг, таржима қилинг ва учта гап тузинг.

Тол, терақ, арча, чинор, қайин, гилос, нок, олма, олхўри, ўрик, тут, қайрағоч.

2-машқ. Куйидаги сўзларни бир сўз билан умумлаштириб номланг, таржима қилинг ва учта гап тузинг.

Кўй, эчки, сигир, от, эшак, хачир, туя, ит, мушук, кўзи, бузоқ, ҳўкиз, той, улоқ, буталоқ, хўтик, кучук,

3-машқ. Куйидаги сўзларни бир сўз билан умумлаштириб номланг, таржима қилинг ва учта гап тузинг.

Бүри, айиқ, тулки, шер, арслон, йўлбарс, қоплон, илвирс.

4-машқ. Қуйидаги сўзларни бир сўз билан умумлаштириб помланг, таржима қилинг ва учта гап тузинг.

Ота, она, ака, ука, оға, ини, опа, сингил, эгачи, амма, хола, амаки, тоға, жиян, набира, бобо, буви,

5-машқ. Қуйидаги сўзларни бир сўз билан умумлаштириб помланг, таржима қилинг, учта гап тузинг.

Бош, қош, кўз, оғиз, бурун, кўл, оёқ, соч, пешона, қовоқ, киприк, жағ, лаб. тил, тиш, қулоқ, ияк, мўйлов, соқол, юз, бўйин, елка, кўкрак, бел, биқин, қорин, тирсак, кафт, панжа, бармоқ, оёқ, тизза, мия, суяк, юрак, буйрак, ошқозон, ўпка.

6-машқ. Шеърни кучиринг, таржима қилинг ва ёд олинг.

Она тилим

Она тилим — онажоним тили бу,
Бешикданоқ сингган жону қулоққа.
Элу юртим, хонумоним тили бу,
Қадимликда ўхшар она тупроққа.

Боболардан бизга мерос эзгу тил,
Авлодларга хазинайи бебаҳо.
Қалбимизга, руҳимизга кўзгу тил,
Бу дунёга бағишламиш не даҳо.

(Миртемир.)

СЎЗЛАРНИНГ ШАКЛИ ВА МАЪНО МУНОСАБАТИГА КЎРА ТУРЛАРИ

1-машқ. Синонимларни кучириб ёзинг ва маъносига кўра гуруҳларга ажратинг, бетараф маъноли сўзни аниқланг. Гаплар тузинг.

Юз, чехра, ораз, бет, башара, турқ, рухсор

2-машқ. Синонимларни таржима қилинг ва гаплар тузинг.

Жим қолмоқ, сукут сақламоқ; дўст, ўртоқ; фарзанд, бола; таҳсил кўрмоқ, ўқимоқ; бажармоқ, адо этмоқ.

3-машқ. Нуқталар ўрнига керакли ҳарфларни қўйиб сўзларни ўқинг, таржима қилинг ва 5 та гап тузинг.

Кас... л, б...мор, эш...тмоқ, тинг...амоқ; к...п, м...л;
ма...фулот, д...рс; ва...ифа, то...шириқ.

4-машқ. Байтдаги синонимларни топинг, таржима қилинг ва гаплар тузинг.

Фалакдан, осмондан, кўкдан ошгай фахр этиб бошим,
Садоқатли, қадрдон ошною дўсту ёрим бор.

(Ҳабибий.)

5-машқ. Мазкур сўзлардаги синоним қўшимчаларни аниқланг. Улар иштирокида 6 та гап тузинг.

Барвақт-вақтли, ноилож-иложсиз, серҳосил-ҳосилдор,
боодоб-одобли, ҳамкасб-касбдош, бемаза-мазасиз.

6-машқ. Қуйидаги сўзларга синонимлар топинг ва гаплар тузинг.

Одам, гўзал, ботир, қувонч, туғилмоқ, ўқимоқ, битирмоқ, ишламоқ.

7-машқ. Мақоллардаги антонимларни белгиланг ва мақолларни таржима қилинг.

1. Аввал ўйла, кейин сўйла.
2. Кўз кўрқоқ, қўл ботир.
3. Бир катганинг гапига кир, бир — кичикнинг.
4. Ёлғончининг рост сўзи ҳам ёлғон бўлур.

8-машқ. Қуйидаги сўзларнинг антонимларини топинг ва гаплар тузинг.

Бор, ёруғ, кун, катта, узоқ, ўткир, ташқи, шодлик, кекса, яхши, оқ, узун.

9-машқ. Сўзлардаги антоним қўшимчаларни топинг, сўзлар иштирокида гаплар тузинг.

раҳмли — раҳмсиз, бамаза — бемаза, бевафо — вафодор,
бақувват — қувватсиз, серҳосил — ҳосилсиз, ноўрин-ўринли,
барқарор — беқарор

10-машқ. Ушбу тўртликдаги антоним сўзларни ажратинг. Мавжуд сўзлар луғатини тузинг.

Табиат кимга кўп ё оз берибди,
Кимгадир хала чўп ё соз берибди.

Во ажаб, мана бу машшоқ гадойга
Тенги йуқ шоҳона овоз берибди.

(А.О.)

11-машқ. Қуйидаги омоним сўзлар иштирокида гаплар тузинг.

От (ҳайвон), от (исм), от (отмоқ); ёз (ёзмоқ), ёз (фасл),
ёз (ёймоқ); ўт (олов), ўт (майса), ўт (ўтмоқ), ўт (орган)

12-машқ. Қуйидаги тўртликни кучиринг, таржима қилинг ва ундаги
омоним сўзларни изоҳланг.

Келур сел, кўкда гоҳо бўлса чақмоқ,
Зарар қилгай данакни тишда чақмоқ.
Ёмондир икки ўртоқ ўртасида —
Уриштирмоқ учун бир-бирига чақмоқ.

(Ҳабибий.)

13-машқ. Тўртликни кучиринг, мавжуд сўзлар лугатини тузинг ва ёд
олинг.

Қўлингдан келганча чиқар яхши от,
Яхшилик қил, болам, ёмонликни от.
Насиҳатим ёд қилиб ол, фарзандим,
Ёлғиз юрса, чанг чиқармас яхши от.

(Фозил Йўлдош ўғли.)

14-машқ. Гапларни кучиринг, таржима қилинг ва омоним сўзларни
ажратинг.

1. Тутнинг барги сарғайди.
2. У қармоқ билан балиқ тутди.
3. Ёш йигит унга қараб қўйди.
4. Салима кўз ёшларини артди.
5. Укамнинг шими чанг бўлибди.
6. Ўктам чанг чалишни ўрганди.

15-машқ. Қуйидаги туюқни кучиринг, омонимларни ажратинг ва ёд
олинг.

Лаълидин жонимга ўтлар ёқилур,
Қоши қаддимни жафодин ё қилур,
Мен вафоси-ваъдасидин шодмен,
Ул вафо, билмонки, қилмас ё қилур.

(А.Н.)

16-машқ. Куйидаги паронимларни таржима қилинг ва гаплар тузинг.

Амр-амир, аср-асир, афзал-абзал, даво-даъво, шер-шеър, азм-азим, ўтказмоқ-ўтқазмоқ.

ЛЕКСИКАДАГИ ЎЗ ВА ЎЗЛАШГАН ҚАТЛАМ

1-машқ. Куйидаги сўзларни кўчириг, таржима қилиг ва ўзингиз билган чет тилидаги айти ифодадар билан солиштириг.

Оға, ака, ини, ука, эгачи, опа, сингил, кўкалдош, тоға, амаки, амма, хола.

2-машқ. Тўртликдаги сўзларни ўз ва ўзлашган қатламга ажратиш.

Орзуим шул, ўчмасин ёнган чироғинг,
Юлдуздай нур сочсин чашминг-қароғинг.
Магар чинор бўлсанг чинордай яша,
Бевақт узилмасин бирор япроғинг.

(А.О.)

3-машқ. Куйидаги сўзларни кўчириг ва таржима қилиг.

Хол, менг, қабоқ, қароқ, кўз, киприк, яноқ, ияк, қош.

4-машқ. Куйидаги сўзларнинг ўз қатламга ондларини белгилаг ва таржима қилиг.

Арслон-шер, кўклам-баҳор, гўшт-эт, битик-китоб, эл-халқ, хон-шоҳ, япроқ-барг, манглай-пешона, қуёш-офтоб, утук-дазмол.

5-машқ. Куйидаги сўзларнинг ўзлашган қатламга хосларини белгилаг, таржима қилиг ва гаплар тузинг.

Кумғон-офтоба, кумуш-нуқра, аскар-солдат, туғро-герб, кўк-осмон, юлдуз-расад, сўз-калом, ой-қамар, ўртоқ-дўст, тангри-оллоҳ

6-машқ. Куйидаги тўртликни кучириг ва дугат тузинг.

Ташвишга чулғаниб қолди бу юрак,
Ташвишлар кўпайди ҳаддан зиёда.
Бешигида ётган гўдакдан бўлак,
Тугал бахтли одам йўқдур дунёда.

(А.О.)

2-машқ. Қуйидаги диалогни кўчиринг, шепага хос сузларни ажратинг.

— Сен бизга хиянат қилдинг, ит увли!

— Иқрорман.

— Тузимни унутдинг.

— Тонмайман.

— Иқрорсен, тонмайсен, ўбдан иш! — Ўлудан ҳам қайтмайсан!

— Мен сиздан марҳамат сўраб келган эмасман.

(А.Қ.)

3-машқ. Қуйидаги шеърни кучиринг, тагита чизилган сўзни ажратиб изоҳланг. Шеърни ёд олинг.

Тилла балиқча

Тухумдан чиқди-ю, келтириб уни
Шу лойқа ҳовузга томон отдилар.
Ташландиқ ушоқ еб ўтади куни,
Хору хас, хазонлар устин ёптилар.
Дунёда кўргани шу тор ҳовузча
Ва мудроқ толларнинг аччиқ хазони.
Менга алам қилар, тилла балиқча,
Бир кўлмақ ховуз деб билар дунёни...

(А.О.)

4-машқ. Туртликда ажратилган сўзнинг қайси шепага хослигини белгиланг ва кучириб ёзинг.

Эрта тонг шамоли сочларин ёйиб
Ёнимдан утганда сураб курамен.
Айтадир: бир кўриб, йўлимдан озиб
Тоғу тошлар ичра **истаб** юрамен

(Чулпон.)

5-машқ. Тилшунослик фанига оид терминларни кўчириб, таржима қилинг.

Эга, кесим, аниқловчи, тўлдирувчи, ҳол, сўз, сўз бирикмаси, гап, урғу, бўгин, ҳарф, ундош, унли, оҳанг, товуш, жарангли, жарангсиз, қўшма сўз.

6-машқ. Жаргон ва арголарга бир печа сўз ёзинг.

ФРАЗЕОЛОГИЯ

1-машқ. Қуйидаги ибораларни кучиринг, гаплар тузинг.

Айланиб кетай, капалаги учиб кетди, қуй оғзидан чўп олмаган, юрагига гулгула тушмоқ, бошига кутармоқ, умри узоқ бўлсин.

2-машқ. Гапларни кучиринг, фразеологизмларни аниқлаб тагига чизинг.

1. Худоё Фуломжоннинг умри узоқ бўлсин. (М.И.)
2. Саиданинг юрагига қил сиғмас эди. (А.Қаҳ.)
3. Туробжоннинг теппа сочи тикка бўлди. (А.Қаҳ.)
4. Тожибой ўз қилиқлари билан унинг сабр косасини тўлдирди. (П.Т.)

3-машқ. Синоним иборалар иштирокида гаплар тузинг.

Оғзи қулоғида, оғзининг таноби қочган, тунини тес-кари киймоқ, теппа сочи тикка бўлмоқ.

4-машқ. Антоним иборалар иштирокида гаплар тузинг.

Боши кўкка етмоқ — кайфи бузуқ; кўкка кутармоқ — ерга урмоқ, кўнгли тоғдай кўтарилди — юраги гаш бўлди, ерга урса, кўкка сакрайди — қуй оғзидан чўп олмаган.

5-машқ. Омоним иборали гапларни таржима қилинг.

1. У жанжал қилиб уйни бошига кўтарди.
2. Холаси уни "қизим-қизим" деб бошига кўтарди.
3. Битта яримта келиб қолса, гап тегди. (П.Қ.)
4. Сенга гап тегдим, чузаверасанми резинка қилиб. (Ҳ.Н.)

6-машқ. Қуйидаги фразеологизмларнинг маъносини аниқлап.

Арпасини хом урмоқ, кўзи мошдек очилмоқ, тарвузи кўлтиғидан тушмоқ, тегирмонига сув қуймоқ.

7-машқ. Ибораларнинг маъносини аниқлап.

Хамирдан қил суғургандай, сабр косаси тўлмоқ, оғзига талқон солмоқ, кўнгли жойига тушди.

8-машқ. Гапларни таржима қилинг ва ибораларни аниқлаиғ.

1. Чолнинг дами ичига тушиб кетди. (М.И.)
2. Саида бошини қуйи солиб жим қолди. (А. Қаҳ.)
3. Сатторов оёғи куйган товукдай типирчилаб қолди. (Ю.Ш.)
4. Фуломжон қишлоққа тарвузи қўлтиғидан тушиб қайтди. (М.И.)

9-машқ. Шеърни кўчиринг, ибораларни аниқлаиғ, ед олшиг.

Камтарлик ҳақида

Гарчи шуича мағрур турса ҳам
Пиёлага эгилар чоїнак.
Шундай экан манманлик нечун,
Кибру ҳаво нимага керак?
Камтарин бул, ҳатто бир қадам
Утма гурур остонасидан.
Пиёлани инсон шунинг-чун
Упар доим пешонасидан.

(Э.В.)

ЛЕКСИКОГРАФИЯ

1-машқ. Лексикография тилшуносликнинг қандаи соҳаси? Матн усулида қисқача изоҳлаиғ.

2-машқ. Қуйидаги кўчирмадаги узбекча сўзлар ништирокида гаплар тузинг, таққослаиғ.

Ўрик абрикос, урюк; // абрикосовый, урюковый, урючный; оқ — белый урюк; қантак урик — название сорта сладкого абрикоса; ўрик гули 1) цветы урюка; 2) время цветения урюка; ўрик данаги косточки урюка; ўрик дарахти абрикосовое дерево; ўрик мураббоси абрикосовое варенье. (Ўзбекча — русча луғат. Т., 1988. 615-бет.)

3-машқ. Қуйидаги матниниғ давомини мазкур китобдан эзинг ва таржима қилииғ.

Тўмарис

Турон элининг миллий қаҳрамони. Массaget қабила-лари уюшмасининг ҳукмдори. Мил. ав. 6-а. бошларида яшаган. Тумарис ҳақида юнон тарихчиси Геродотнинг "Туққиз китобли тарихи" асари 1-жилднинг 204—216-бобларида маълумот келтирилади. Унда массagetлар маликаси Тумариснинг Эрон шоҳи Кайхусрав (Кир II) босқинчилик урушига қарши мардопавор кураши ҳикоя қилинади... ("Ўзбекистон Республикаси Энциклопедияси" Т., 1997, 61-бет.)

4-машқ. Туртликдаги сузларни изоҳли лугат ердамида изоҳланг. Яна бешта ўзбекча сузнинг изоҳини кўчириб ёзинг.

Ватанни сев, тупроғини ўп,
Ҳар қаричи муқаддас бизга.
Чўлидаги, ҳатто, қуруқ чўп,
Жондан яқин, юрагимизга.

(Ойбек.)

МОРФЕМИКА

1-машқ. Қуйидаги саволларга жавоб ёзинг.

1. Морфемика қандай таълимот?
2. Морфема деб нимага айтилади?
3. Морфема неча хил бўлади?
4. Аффиксал морфемага нималар киради?

2-машқ. Қуйидаги сузларни узак ва аффиксал морфемаларга ажратинг.

англамоқ, яшамоқ, санамоқ, атамоқ,
бошлиқ, китоблар, чизғичим, ўчирғични,
ақли, голибона, суҳбатлашмоқ, боодоб.

3-машқ. Қуйидаги сузларнинг ҳар бирини узак ва аффиксал морфемаларга ажратинг.

Тинч, тинчлик, тинчликсевар;
ўқув, ўқувчилар, ўқувчиларимизга;
бошлиқ, бошлар, бошла, бошловчилар.

4-машқ. Қуйидаги сузларни узак ва аффиксал морфемаларга булинг. Ҳар бир морфеманинг маъносини ва вазифасини изоҳланг.

Намуна. **Юртдош** сузи икки морфемадан тузилган: биринчиси узак морфема, иккинчиси аффиксал морфема. 1) **юрт** узак морфемаси аҳоли яшайдиган жой, мамлакат маъносини англатади; 2) **-дош** морфемаси — суз ясовчи: отдан биргалик, умумийлик каби маъноларни билдирувчи от ясайди.

Кийинмоқ, ҳамкасб, қишки, дарсхона.

5-машқ. Мазкур шеърдаги сузларни узак ҳамда аффиксал морфемаларга ажратиб чиқинг ва ед олинг.

Пулат

У даставвал ойболта булди,
Сунг замбарак булиб куйилди.
Қилич ҳам у, милтиқ ва наган,
У бомба ҳам булиб портлаган.
Лекин олган жаҳонни фақат,
Перо булиб куйилгач пулат.

(Э. В.)

СЎЗ ЯСАЛИШИ

1-машқ. Қуйидаги саволларга жавоб бering.

1. Ўзбек тилида нечта туркум суз ясалиш хусусиятига эга?
2. Сўз ясалишининг нечта ва қайси усуллари бор?
3. Туб ва ясама сузлар қандай фарқланади?

2-машқ. Қуйидаги сузлардан туб ва ясама сузларни алоҳида-алоҳида ажратинг. Гаплар тузинг.

Баҳорги, тиич, совуқ, фойдали, беихтиёр, сердавлат, яшин, офтоб, куйчи, кунгабоқар, халқпарвар, жозибадор.

3-машқ. Қуйидаги ясама отларнинг қандай номлавишини аниқланг, сўз ясовчи қушимчаларнинг тагига чiqинг ва гаплар тузинг.

Босқичдош, ҳамкасб, укувчи, дарвозабон, сураткаш, тилшунос, соатсоз.

4-машқ. Ясама отларни маъносига кўра умумий номланг, сўз ясовчиларнинг таънига чизинг ва гаплар тузинг.

Чизғич, қисқич, учирғич, кўрсаткич, супурги, курник, қарсак, тўплам, кийим, таклифнома, севинч, ёзув, тирноқ, буёқ, сайлов.

5-машқ. Ясама отларни маъносига кўра умумий номланг, сўз ясовчиларни аниқланг ва гаплар тузинг.

Ўзбекистон, гулзор, ўтлоқ, сайилгоҳ, дарсхона, тошлоқ, дармонхона.

6-машқ. Ясама отларни маъносига кўра номланг, сўз ясовчиларни аниқланг ва гаплар тузинг.

Дўстлик, борлик, севги, бушлиқ, яхшилик.

7-машқ. Қуйидаги отларни таржима қилинг, ажралиб ёзилиш сабабини изоҳланг ва гаплар тузинг.

Сим ёғоч, ер ёнғоқ, эшак еми, қозон ювғич.

8-машқ. Қуйидаги қўшма отларни таржима қилинг тузилишини ва қўшиб ёзилишини изоҳланг ҳамда гаплар тузинг.

Қўларра, куксултон, гулбеор, учбурчак, уринбосар, Оқтепа, Сирдарё.

9-машқ. Қуйидаги қўшма отларнинг ажратиб ёзилиш сабабини изоҳланг ва гаплар тузинг.

Умум Европа, Бутун Осиё, Юқори Чирчиқ, Шимоллий Кавказ, Кўҳна Ургаич.

10-машқ. Қуйидаги сўзларнинг ажратиб ёзилиш сабабини изоҳланг, таржима қилинг, гаплар тузинг.

Сўз боши, иш ҳақи, байрам олди, темир йўлчи, тош йўл, осма кўприк, тил олди, қишлоқ хўжалик.

11-машқ. Қуйидаги отдан сифат ясовчи қўшимчалар иштирокида сифатлар ясанг ва гаплар тузинг.

-ли, -сиз, -вий, -ий, -қи, -ки, -ча.

12-машқ. Қуйидаги олд қўшимчалар ердамида сифатлар ясанг ва гаплар тузинг.

сер-, ба-, бе-, бо-, но-.

13-машқ. Қуидаги ясама сифатлардаги сўз ясовчинини аниқланг, улар-
ни бошқа сўзлар билан бириктириб сўз бирикмаларни ҳосил қилинг.

Одамсимон, эҳтиёткор, дарвишнамо, халқнаравар,
бадбахт, дардчил, оламшумул, гапдон, ҳазилкан, қиш-
бон, хушмуомала, қишлоқи, эркакча.

14-машқ. Синоним олд қўшимчалар ёрдамида сўзлар ясагнли гаплар
тузинг.

-ли, -ба, -бо, -сер-.

15-машқ. Қуидаги ясама сўзлардаги сифат ясовчинини аниқланг, улар-
ни бошқа сўзлар билан қўшиб сўз бирикмаларни ясанг.

Мақтанчоқ, сезгир, куюнчак, топқир, олғир, кескир,
чирик, қайнагма, ёриқ, илнқ, билағон, билармон, жўш-
қни, сўлғин, турғун, сургун, пурсилдоқ, жирканч, тинч,
ачимсиқ, қисқа, қарам, қочқоқ.

16-машқ. Қуидаги қўшимчалар ёрдамида сифатлар ясагн ва товуш
узгартишини эслаб қилинг.

Қайна+қ =..., йиғла+қи =..., ёри+қ =...,
тарқа+қ..., сайра+қи =...

17-машқ. Қуидаги қушма сифатларни ажратиб езилиш сабабини
изоҳланг. Гаплар тузинг.

Ҳаво ранг, оёқ яланг, бинафша ранг, бош яланг.

18-машқ. Қушма сифатларни таркибига кўра изоҳланг. Сўз бирикма-
лари тузинг.

Қимматбаҳо, совуққон, тинчликсевар, лавлатлараро,
камқувват, бешотар.

19-машқ. Қуидаги ясама феълларнинг қайси сўз туркумидан ясал-
ганлигини изоҳланг ва гаплар тузинг.

Мойламоқ, оқламоқ, бўшамоқ, чулдурамоқ, қисқар-
моқ, тинчимоқ, иккиланмоқ, тулатмоқ.

20-машқ. Қуидаги ясама феъллар иштирокида гаплар тузинг. Сўз
ясовчиларининг тағнига чизинг.

Ишламоқ, қораймоқ, кучаймоқ, оқармоқ, сувсира-
моқ, бойимоқ, чирқилламоқ, ёрдамлашмоқ.

21-машқ. Қуидаги феъл ясовчилар қайси инебатлар ҳосил қили-
шини аниқланг ва гаплар тузинг.

Фахрланмоқ, иккиланмоқ, суҳбатлашмоқ, ёрдамлашмоқ.

22-машқ. Феъл ясовчиларни аниқланг, суз бирикмалари ҳосил қилинг.

Сувсамоқ, ярқирамоқ, ярқилламоқ, гумонсирамоқ, сенсирамоқ, кечикмоқ, зўриқмоқ.

23-машқ. Феъл ясовчиларни аниқланг. Шу сузлар иштирокида гаплар тузинг.

Беркитмоқ, камситмоқ, бошқармоқ, ғивирсимок, йуқолмоқ, кучанмоқ, ётсинмоқ.

24-машқ. Куйидаги феъл ясовчилар иштирокида феъллар ясанг ва товуш ўзгаришларини эслаб қолинг.

Ўйин+а... = ... ; қийин+а = ... ; от+а = ...; сон+а = ...,
суст+ай = ... ёш+а = ...; онг+ла = ... паст+а = ...

25-машқ. Куйидаги мисралардан ясама сўзларни аниқланг.

Сонсиз юлдуз, тубсиз само,
Бепоеън фазо...
Зухро шамдек парпирайди,
Осмон тим қаро.
Оққуш янглиғ сузиб юрар
Ой сукут аро,
Чексиз фазо оғушида
Ер угли ухлар.

(Э. В.)

26-машқ. Куйидаги қўшма феъллар иштирокида гаплар тузинг.

Дам олмоқ, ҳимоя қилмоқ, сотиб олмоқ, чиқариб олмоқ, олиб бормоқ.

27-машқ. Ясама сузлардаги равиш ясовчиларни аниқланг ва гаплар тузинг.

Қисқача, қаҳрамонларча, янгичасига, хомлигича, арслондек, бегоналардай, яхшилаб.

28-машқ. Ясама равишлардаги ясовчиларни аниқлаб улар иштирокида гаплар тузинг.

Дустона, тахминан, бутунлай, тириклайин, аксинча, ёппасига, кўндалангига.

29-машқ. Ясама сузлардаги равиш ясовчиларни аниқланг ва гаплар тузинг.

Беихтиёр, тинимсиз, кўйлакчанг, ёдаки, қийин, ёзин, яширин.

30-машқ. Қуйидаги қўшма равишларни таржима қилинг ва улар иштирокида гаплар тузинг.

Ҳар вақт, ҳамма ёқ, ҳеч қачон, бир зум, бир неча, ҳар замон.

31-машқ. Қуйидаги қўшма равишларнинг қушиб ёзилиш сабабини изохланг, гаплар тузинг.

Аллақачон, аллақерда, қайвақт, қайбир, бирваракай, бирвас, бирмунча, биратўласи.

32-машқ. Қуйидаги ясама сузларни топинг, гапларни кўчиринг ва таржима қилинг.

1. Ҳар кимнинг нияти — узининг йўлдоши. (*Мақол.*)
2. Атиргул-танаси тиканли, гули хушбўй ўсимлик ва унинг гули. (*УТИЛ.*) 3. Уларнинг уйидаги гулларнинг-ку сон-саноғи йўқ: гулбеор, гулраъно, гулсапсар. (*F.F.*) 4. Бедана бўлиб учдим: Бедапояга тушдим... (*Халқ оғзаки ижодидан.*)

33-машқ. Қуйидаги матнни кўчиринг, таржима қилинг. Ясама сузларни топинг.

Тил зўрликни ёқтирмайди. Тил тараққиёти айрим шахсларнинг истаги ё ихтиёри билан эмас, объектив талаблар, тилнинг ички қонунияти тақозоси билан, узоқ тарихий даврда юз беради. Тилнинг гузаллик қоидаси — мантиқ ва табиийлик, бойлик манбаи эса — халқчиллик.

Тил — ҳар бир халқнинг энг катта миллий бойлиги. Инсониятнинг энг ажойиб мўъжизасидир.

Тил — сўз санъатининггина эмас, ҳамма санъатларнинг асоси. (*Ас. М.*)

34-машқ. Мақолларни кучиринг. Ясама сўзларни топинг, уларнинг қайси туркумдан ясалганлигини аниқланг, сўз ясовчиларнинг тағига чизинг.

1. Доноликнинг чеки йуқ. 2. Сув — зар, сувчи — заргар. 3. Камтарлик ҳам ҳусн. 4. Яхши билан бўлсанг йўлдош,

оғир ишингга қўлдош. 5. Гузаллик ҳуснда эмас, меҳнатда.
6. Дустлик ҳамма бойликдан афзал.

35-машқ. Қисқартма отларни тўғри уқниг, ҳар бирининг тўлиқ шаклини эзинг.

БМТ, ТошДУ, ДАН, АҚШ, ТошТИ, ТошДТУ, ТИУ.

36-машқ. Нуқталар ўрнига тегишли сўз ясовчиларни қўйиб, бирикмаларни кучирниг.

Оила... тарбия, умум... маълумот, қиш... бино, оч... эшик, ўт... пичоқ, сез... киши, сул... ниҳол, чуз... унли, титра... ундош.

37-машқ. Қисмларни тик чизиқлар билан ажратилган қўшма сўзларни имло қондасига мувофиқ қўшиб еки ажратиб эзинг.

Омма//боп, халқ//аро, меҳмон//дўст, оёқ//яланг, пуш-ти//ранг, роҳат//бахш, раҳм//дил, эрк//севар, ҳам//оҳанг, сўз//боши, тил//олди.

МОРФОЛОГИЯ

1-машқ. Қуйидаги саволларга жавоб эзинг.

1. Ҳозирги ўзбек тилида нечта сўз туркуми бор?
2. Мустақил суз туркумлари нечта? Улар қайсилар?
3. Ёрдамчи суз туркумлари қайсилар?

2-машқ. Барча сўзларни намунадагидек лексик ва грамматик маъносига кўра таҳлил қилинг.

Баҳор ҳам, умр ҳам ўтар эҳтимол,
Фақат сен дунёда мангу қолурсан.

(А.О.)

Н а м у н а: Баҳор — лексик маъноси: барча жонзотлар уйғонадиган илк фасл, кўклам; грамматик маъноси: предмет номи, от, турдош от, бирлик сонда, бош келишикда.

3-машқ. Шеърни кўчирниг, ифодали уқниг. Ундаги келишик, эгалик, сон қушимчаларини изоҳланг ва шеърни ед олинг.

Она

Кимдир савол берди: — Айтгил, Муҳаммад,
Ёлғиз сен Расулсан буткул оламга.
Кимга кўп яхшилик айлай, ўзинг айт,
Ота-онамгами ёхуд боламга?
Расул жавоб қилди: — Тингла биродар,
Гапимни уч бора қулоққа илгил.
Имкон топа олсанг дунёда агар,
Энг аввал онангга яхшилик қилгил.
Бу ҳикмат шарҳини уйладим узоқ —
Ростдан ҳам она эрур қиблаи олам.
Гарчи ҳаммамиз ҳам падармиз, бироқ
Онадан тугилган пайғамбарлар ҳам.

(А.О.)

4-машқ. Туртликларни куниринг, ифодали ўқинг. Ундаги шахс-сон, замон қўшимчаларини изоҳланг ва шеърни ед олинг.

Дейдилар, ит ҳурар — ўтади карвон,
Ранжу балолардан ёнмасин жонинг,
Лекин алам қилар бир умр гирён
Итлар орасидан ўтса карвонинг.

(А. О.)

Яшасам юз йил ҳам чиқмайди эрдан,
Менга илк алифни ургатган устоз.
Кечирдим мен юзлаб китобни кўздан,
Биринчи дафтарга мен қўйган ихлос —

(М.Ш.)

5-машқ. Матнни ўқинг. Ундаги синтетик ва аналитик шаклларни ҳосил қилушни махсус воситаларнинг тағига чизинг.

Бобур ва кабутар

Бир куни Умаршайх сарой аъёнлари билан ўтирган экан. Бир кабутар келиб айвон пештоқига қўнибди ва "ғулу-ғулу" қилаверибди.

Шоҳ: "Кабутар не дейди" деб сўрабди. Шунда Бобур кабутарнинг қовун сайлига айтиб келганини сўзлабди.

Кабутарни тутиб қарасалар, оёғидаги хатда қовун сайлига таклиф қилинган экан. Умаршайх Бобурнинг хушёрлигига қойил қолибди. Уғлидан топқирлигининг сабабини сўрабди.

Бобур ўтган йили шу қуш қовун сайли ҳақида хабар келтирганини айтибди. Уни қанотидаги қора холидан таниган экан. (*Баёнаар тўплами.*)

6-машқ. Гапларни езинг. Сўзларнинг жуфт ҳамда такрорни шакллари аниқлаш ва таржима қилинг.

1. Донога кўрсатиладиган иззат-икром, ҳурматнинг сабаби билимдир.

2. Қут-иззатни ҳам, обрў-этиборни ҳам киши тил орқали топади.

3. Ақл-идрок эгаларининг нафи ҳар доим кўпчиликка тегиб туради. (*Ю.Х. Ҳожиб.*)

СЎЗ ТУРКУМЛАРИ

1-машқ. Матини уқинг. Ундаги мустақил, ердამчи сўзларни алоҳида-алоҳида ажратиб кичиринг.

Турклар тарихида

Қадимий туркларнинг дунёқарашида тўрт уфқ ва тўрт тараф ранглар воситасида тайин этилганлиги маълум. Шарқ — яшил, Ғарб — оқ, оқиш, Жануб — қизил, қирмизи, Шимол — қора. Туркларда Шимолнинг қора рангда тасаввур қилиниши ҳам тасодифий ҳодисалардан эмас. Афсонага кўра, Нух пайғамбар ўғилларига заминни бўлашиб берганда, Ёфасни шимол тарафга жўнатади. Ёфас Отил Ёйиқ сувларининг ёқасига бориб, икки юз эллик йил умр кечириб, уша жойларда вафот этади. Унинг тунғич ўғли Турк ҳам шимолда тугилиб, вояга етган. Бу тўғрида Маҳмуд Кошғарий "Девону луғотит-турк"да қимматли маълумотларни ёзиб қолдирган: "Турк — тангри ярлақагур Нух ўғлининг оти..." Кошғарий Хараф ўғли имом Шайх Хусайн деган одамнинг китобида пайғамбардан шу ҳалисани ривоят қилади: "Улуғ тангри айтади; менинг бир тоифа аскарим бор, уларни турк деб атадим, уларни кунчиқарга ўринлаштирдим. Бирор халқдан ғазаблансам, турк-

ларни унга қарши йўллайман"... ("Асогирлар ва ривоятлар".)

2-машқ. Гапларни кучиринг, ердамчи ундов ва модал сузларнинг тагига чизинг.

1. Билиш учун уқимоқ керак.
2. Ташқаридан тақур-туқур овоз эшитилди.
3. Журабоев билан Ойқиз янги қишлоққа қараб йўл олди. (Ш.Р.)
4. Дарҳақиқат, халқ учун иш қиялпсиз, ўғлим. (Ш.Р.)
5. Ниҳоят, акамнинг иситмаси тушди. (У.Ҳ.)

ОТ

1-машқ. Матнни кучиринг, Атоқли ва турдош отларни суроқ бериб аниқланг, таржима қилинг.

Марказий Осиё

Ўзбекистон Ўрта Осиёнинг бир қисмидир. Ўрта Осиё эса Марказий Осиёнинг таркибий қисми ҳисобланади. У Касбий денгизидан Япон денгизигача етти минг километр ва шимолдан жанубгача бир ярим минг километрга чўзилиб кетган бўлиб, ер юзи қуруқлигининг улкан майдонини эгаллаган. Тибет тоғи бу катта ўлкани жанубий денгизлар таъсиридан пана қилиб турган бўлса, шимолдан Олтой ва Саян тоғлари, Хинган тоғи Шимолий муз океани таъсиридан ҳимоя қилади. Тяньшан эса Марказий Осиёни иккига — ғарбий ва шарқий қисмларга ажратади. Ғарбий қисмда асосий майдонни Турон пасттекислиги, шарқий қисмда эса Буюк Хитой текислиги эгаллаган. ("Болалар энциклопедияси"дан.)

2-машқ. Шеърни кўчириб, киши ва нарса отларининг тагига чизинг, шеърни ед олинг.

Инсон қалби

Инсон қалби билан ҳазиллашманг сиз,
Унда миллат яшар, унда тил яшар.
Унда аجدод фахри яшайди сўзсиз,

Унда истиқомат қилади башар.
Инсон қалби билан ҳазиллашиманг сиз,
Унда она яшар, яшайди Ватан.
Уни жун нарса деб уйламанг ҳаргиз
Ҳанҳот! Кўзгалмасин бу қалб дафъатан!

(А.О.)

3-машқ. Отлардаги кўплик қўшимчасининг маъноларини изоҳланг.

1. Дадамлар келдилар. 2. Дуконда ҳар хил ёғлар соти-
лади. 3. Ойимлар ҳали тетиклар. 4. Талабалар ўз устозла-
рини ҳурмат қиладилар. 5. Жўра Самарқандларни айла-
ниб келган.

4-машқ. Қуйидаги сўзларни эгаллик қўшимчалари билан турланг.

Она, ватан, кўнгил, сингил, боғ, ёнғоқ.

5-машқ. Қуйидаги сўзларни аниқ, маъхум, яқка, тўда, шахс, нарса
номларига ажратнинг ва гаплар тузинг.

Пичоқ, тароқ, заргар, ишчи, дашкар, халқ; муҳаб-
бат, яхшилик, дафтар, гишт, ёғоч, коса.

6-машқ. Матндаги келишник қўшимчаларини изоҳланг. Шеърни ел
олинг.

Сен Пушкиннинг севган малаги,
Сен Гёте орзу этган қиз.
Сен Байроннинг ўтли юраги,
Сен Гейнени ёндирган юлдуз,
Алишернинг Гулисисан сен,
Сен Лутфийнинг сўлим ғазали.
Булбулисан Ҳофиз гулшанин
Ва Хайёмнинг ширин асали.
Толеимда нозланиб турган,
Эй, сен менинг эрка гузалим!

(А. О.)

7-машқ. Отнинг функционал шаклларини ҳосил қилувчи қўшимча-
ларни аниқланг ва гаплар тузинг.

Китобча, келинчак, кўзичоқ, буталоқ, онажон, қиза-
лоқ, акахон, Салимаой, дадамлар, дафтарники, бурчак-
даги, билагигача, дафтар-китоб, қатра-қатра.

8-машқ. Шерда қайси келишик белгисиз кулланилигини аниқлашг.

Бунда булбул китоб ўқийди,
Бунда қуртлар ипак тўқийди.
Бунда ари келтиради бол,
Бунда қушлар топади иқбол,
Бунда қорнинг тағларида қиш
Баҳор учун сўйлайди олқиш.
Ботирлари канал қазади,
Шоирлари ғазал ёзади,
Куйчилари ўқийди ялла.
Жувонлари айтади алла.
Пазандаси ёпади ширмон,
Қарилари кутади меҳмон,—
Бу шундайин ажиб диёрдир.

(Х.О.)

9-машқ. Ажратиб курсатилган сўзлардаги келишик қўшимчаларини тегишли кўмакчилар билан алмаштириб, гапларни кўчириб езинг.

1. Иш билан банд **бўлганидан** менинг келганимни сезмади.

2. Китобни **укамдан** бериб юбордим. 3. Қишлоққа **машинада** борилади. 4. Улар **қишлоққа** йўл олдилар. 5. Вақтим **бўлмаганидан** томошага бора олмадим.

10-машқ. От ва отлашган сўзлардаги келишик қўшимчаларини аниқлаб кучиринг.

1. Бугунги ишни эртага қўйма. (Мақол.)
2. Яхшига ёндаш, ёмондан қоч. (Мақол.)
3. Инсон инсонга дўст, биродар.
4. Гапнинг кесими эгага тобе бўлади.
5. Олтин ўтда билинади, одам меҳнатда.
6. Тилга ихтиёрсиз — элга эътиборсиз. (А.Н.)

СИФАТ

1-машқ. Хусусият билдирувчи сифатлар иштирокида сўз бирикмалари тузинг ва таржима қилинг.

Камтар, қувноқ, йурга, ювош, муғомбир, зикна, меҳрибон, яхши.

2-машқ. Ҳолат билдирувчи сифатлар иштирокида сўз бирикмалари тузинг ва таржима қилинг.

Маюс, кекса, хурсанд, ёш, илиқ, совуқ, салқин, тинч, дуркун, очиқ.

3-машқ. Шакл-кўриниш билдирувчи сифатлар иштирокида сўз бирикмалари тузинг ва таржима қилинг.

Гавдали, новча, узунроқ, ясси, пакана, думалоқ.

4-машқ. Ранг-тус билдирувчи сифатлар иштирокида суз бирикмалари тузинг ва таржима қилинг.

Оқ, қора, қизил, яшил, кук, сариқ, кул ранг, қуигир, саман, буз, жигар ранг, тўриқ.

5-машқ. Ҳажм-ўлчов билдирувчи сифатлар иштирокида суз бирикмалари тузинг ва таржима қилинг.

Кенг, тор, узун, яқин, катта, кичик, оғир, енгил.

6-машқ. Маза-таъм билдирувчи сифатлар иштирокида сўз бирикмалари тузинг ва таржима қилинг.

Ширин, аччиқ, нордон, тузсиз, шўр, бемаза.

7-машқ. Ҳид билдирувчи сифатлар иштирокида гаплар тузинг ва таржима қилинг.

Хушбўй, бадбўй, муаттар, кўланса.

8-машқ. Предметнинг урин ёки вақтга кура белгисини билдирувчи сифатлар иштирокида гаплар тузинг.

Ёзги, қишки, кузги, кечки, ташқи, сиртқи, кундузги.

9-машқ. Ушбу шеърдаги сифатларни аниқлаиғ ва шеърни ед олинг.

Гиёҳ

Улуғвор бир қудрат билан,
Чайқалади чунг денгиз.
Қанча оғир харсанг тошлар
Тубда унга чўккан тиз.

Аммо муъжаз, нозик гиёҳ
Уша тубсиз ўлкада.
Кукка усар, ҳа, денгизни
Кутарганча елкада!

(А.О.)

10-машқ. Гаплардаги сифатларни аниқлаш ва гапларни таржима қилиш.

1. Душман ниҳоятда кучли, айёр, қув экан.
2. Бу шундай жой эканки, икки томони қир-адирлар билан қопланган, ўртасидан каттакон сой оқиб ўтган, ҳамма ёғи мөвазор, боғзор, токзор, хушҳаво, хушманзара, одамларни булса хушсураг, хушфеъл, хушхулқ, хуштавозе, меҳмондуст...
3. Дунёдаги энг хушбуй ҳидни келтиринг. («Асотирлар ва ривоятлар».)

11-машқ. Кўчиринг, сифатларни топиб тагига чизинг. Гапларни таржима қилинг.

1. Сухбатдошим — нуруний чол, қувноқ, тетик, файласуфнамо. (С.З.)
2. Мовий осмонда кул ранг булутлар сайр қилмоқда. (И.Р.)
3. Унинг кўзларида жиддий ўй, лабларида маънодор, ингичка табассум сезилар эди. (О.)
4. Кекса врач билан Нафиса остонада жилмайиб турардилар. (Ас. М.)
5. Султонмурод шеърни фоят гўзал ўқир эди. (О.)

12-машқ. Топишмоқларни кўчиринг, таржима қилинг, жавобини топинг.

1. Кичкина декча, ичи тўла михча.
2. У ёғи тоғ, бу ёғи тоғ, ўртаси кўк ёнтоқ.
3. Ер остида қизил қалпоқ.
4. Оппоққина дастурхон ер юзини қоплаган.
5. Боғда ёнғ-ёнғ учади,
Гул шарбатин ичади.
Кўрсаиғ, узун найзаси
Ҳосил берар мазали.

13-машқ. Матини ўқинг. Қўлланган сифатларни ажратинг ва таржима қилинг.

Баҳор

Эрта баҳорнинг серзавқ кунлари. Ям-яшил адирлардаги гиёҳлардан таралган хушбуй ҳидлар димоққа урилади. Офтоб чарақлайди. Кўм-кўк осмон шишалек тиниқ. Олақуроқ пахтали тунлар елкадан тушган. Катта-кичик меҳнаткаш деҳқоннинг эғнида хом сурп яктак. Хушчақчақ қизларнинг қоп-қора сочларида толбаргақдан сочиопук. Ўриқларнинг катта-кичик новдаларида оч пушти маржон. Ариқ бўйларидан ялпизларнинг хушбуй ҳиди анқийди. Баланд-баланд деворлар тагида кумурсқалар урмалайди. (С. А.)

14-маиқ. Куйидаги гаплардан сифатларни топиб, қайси даражада эканлигини аниқланг.

1. Беруний Гурганжга келган йили қизиқ бир ҳодиса юз берди. 2. Ул доно ва жасур одам. 3. У хурсанд булиб, янги сафарга ҳозирлана бошлади. 4. Маҳмуд мен унлагандан кўра маккорроқ экан. 5. Оқ, кўк, сариқ ва қизил рангли ёқутлар бор. 6. Лаъл эса ёқутга нисбатан юмалоқроқ, қизил, тиниқ ва равшан жавоҳир дурур. 7. Жавоҳирларнинг энг қимматлиси ёқутдир. 8. Сирнинг нари бетидаги Чордара воҳаси жуда чиройли манзара касб этган эди. (Мир. Ос.)

15-маиқ. Озайтирма ва кучайтирма сифатларни топиб, алоҳида-алоҳида ажратиб ёзинг.

1. Меҳбон қип-қизил юзини ураб олган оппоқ чанбар соқолини силаб, уйланиб қолди. (Мир. Ос.) 2. Ҳали қуёш ботмаган, унинг кечки қизғиш нурлари барглари сарғайган ўриқларни, терак учларини ловиллатиб ёндираётгандек. (С.А.) 3. Кўкиш, кўкимтир, оч яшил, оқиш, қорамтир, тўқ қизил, қоп-қора, сап-сариқ, ям-яшил, кўм-кўк, сарғиш, сарғимтир.

16-маиқ. Отлашган сифатларни аниқланг, гапларни кўчириб таржима қилинг.

1. Яхши ошини ер,
Ёмон — бошини.

2. Яхши-эл ғамида
Ёмон-уз ғамида.

3. Яхшига ёндаш,
Ёмондан қоч.

4. Яхшидан от қолади,
Ёмондан — дод.

17-машқ. Шеърни кучиринг, сифатларни аниқланг ва ёд олинг.

Мисранинг тугилиши

Уфқларда қизил бир оташ —
Ботаётган оловли лола,
Гўё бутун олам шаробин
Кўтарувчи гулгун пиёла.
Кук юзига булут сочилган
Таралмаган чигал соч каби,
Қуёшнинг сўнг шуъласин эмар
Булутларнинг паришон лаби.
Райҳонларнинг сархуш ҳидини
Туплаб чўқар боғларга оқшом,
Хиромон бир шабада билан
Келаётир менга ҳам илҳом...

(М.Ш.)

18-машқ. Гапларни уқинг. Қушма, жуфт ва такрорий сифатларни ажратиб кучиринг.

1. Лола кузларини кагга-кагга очиб, Кундузга қаради.
(С.А.)

2. Тукин-сочин куз фасли бошланди. (М.Қ.)

3. Гага-гала сухсур, суна, ғоз учиб келур,
Янги-янги қушиқ, ялла, соз учиб келур.

4. Аччиқ-чучук гаплар бўлмади. (П.Қ.)

5. Журабоев одатдагича кул ранг кителини кийиб олган эди. (Ш. Р.)

6. Тинчликсевар ва эрксевар халқлар урушни истамайдилар. (Рўзномадан.)

СОН

1-машқ. Гаплардаги тагига чизилган соннинг маъносини изоҳланг.

1. Саломатлик — туман бойлик. 2. Душман лак-лак лашкар тортиб келаётганмиш. 3. Ки ҳисоб ичра бор эди ун лак.

Ҳар лаки ун туман келиб бешак. (А.Н.)

2-машқ. Нутқимизда фаол қўлланадиган куйидаги 23 та содда сонлици сўз билан езиб чиқинг.

0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100, 1000, 1.000.000, 1.000.000.000.

3-машқ. Куйидаги мақолларни кучиринг ва таржима қилинг.

1. Бир кун туз ичган жойга, қирқ кун салом бер. 2. Етти ўлчаб, бир кес. 3. Бирники — мингга, юзники — туманга. 4. Бир кўрган — таниш, икки кўрган — билиш. 5. Бени бармоқ баробар эмас.

4-машқ. Куйидаги гапларни кўчиринг ва сонининг турини аниқланг.

1. Мулкларнинг учдан бири ҳам қолган эмас. (*Ойбек.*)
2. Маданият ривожининг биринчи шарти тинчликдир. (*Лев Т.*)
3. Менинг болам битта, уники иккита. (*С.З.*)
4. Мен соат олтиларда ишдан қайтаман. 5. Охири икки яшик асалари сотиб олдим. (*М.С.*)
6. Аскарлар бештадан сафга тизилди.

5-машқ. Ҳар бир қатордаги сонларни маъносига кура номланг ва гаплар тузинг.

1. Бир, икки, уч, тўрт, беш. 2. Саккизта китоб, ун дона қалам. 3. Тўққизинчи синф, олтинчи қатор. 4. Еттитача одам, соат саккизларда, юзлаб кишилар, ўн иккитача қоп. 5. Иккаласи боришди, олтовлон кетди. 6. Учтадан дафтар, иккитадан учиргич беришди.

6-машқ. Куйидаги шеърда қўлланган сонларнинг маъносини изоҳланг. Шеърни кучиринг ва ед олинг.

Ўзбегим

Тарихингдир минг асрлар,
Ичра пинҳон, ўзбегим,
Сенга тенгдош Помиру
Оқсоч Тиёншон, ўзбегим,
Суйласин Афросиёбу
Суйласин Урхун хати,
Кўҳна тарих шодасида
Битта маржон, ўзбегим.

Ал-Бсруний, Ал-Хоразмий,
Ал-Фароб авлодидан,
Асли насли балки Узлук,
Балки Тархон, узбегим.
Утдилар шурлик бошингдан
Уйнатиб шамширларин
Неча қоон, неча султон,
Неча минг хон, узбегим.
Тоғларинг тегрангда гуё
Бўлма аждар булди-ю,
Икки дарё — икки чамшинг,
Чашми гирён, узбегим.

(Э. В.)

7-машқ. Қуйидаги ҳисоб сўзларини кўчиринг, улар ердимида сўз бирикмалари тузинг ва таржима қилинг.

Кун, ой, йил, кеча, кундуз, соат, сония, дақиқа, нафар, нусха, туп, бет, саҳифа, кадам, қарич, энли, коса, пиёла, қошиқ, хўплам, ҳовуч, тийин, сўм, марта, боғ, даста, туда, тош, шингил, бош, пуд.

8-машқ. Қуйидаги саволларнинг жапобици топинг.

1. Қайси сон тескари ёзилса ҳам ўзгармасдан қолади?
2. Қайси сон тескари ёзилса, ҳосил булган сон бир ярим баробар ортади?

9-машқ. Қуйидаги мақоллардаги отлашган сонларни аниқланг. Гап булаклари буйича таҳлил қилинг.

1. Билагги зур бирни йиқар, билими зур мингни. 2. Қирқиға чидаган, қирқ бирига ҳам чидайди. 3. Санамай саккиз дема. 4. Мард бир урар, номард юз. 5. Бирни кессанг, ўнни эк.

ОЛМОШ

1-машқ. Кишилик олмошларини езинг ва улар иштирокида бта гап тузинг.

2-машқ. Шеърни кўчиринг, кишилик олмошларини аниқланг ва ёд олинг.

Ўлка

Боғларингни сайр этганимда,
Сен бор эдинг қалба, Ватаним.
Боғ ҳуснига шеър битганимда,
Уни дастлаб сенга атадим.

Минглаб тилда мадҳингни сўзлар
Бунда ўсган ҳар бир дарахт.
Нур эмади миллионлаб кузлар.
Кукдан сенинг ҳуснингга қараб.

Жилмаяди ўзида йуқ шод,
Янги ой ҳам кетмай қошингдан.
Этак-этак олиб коинот,
Юлдузларин сочар бошингдан.

(Э. В.)

3-машқ. Куйидаги кишилик олмошларига қўшимча қўшилганда қандай ўзгариш содир бўлганлигини аниқланг ва гаплар тузинг.

Унда, унга, ундан.

4-машқ. Кишилик олмошларига қўшимча қўшилганда қандай товуш ўзгариши ҳосил бўлганлигини аниқланг. Гаплар тузинг.

Меники, сеники.

5-машқ. Гаплардаги кишилик олмошларини аниқланг ва гапларни кўчиринг.

1. Сен ҳам барча тенгдошларинг сингари истиқлол берган неъматлардан тўла баҳрамандсан. ("Ишонч" газетасидан) 2. Мен тилшунослик тўғарагига ёзилдим... 3. Биз ўз Ватанимизни севамиз.

4. Қанча тиришсам ҳам, у беор
Еллар мени алдаб кетади.

(Ҳ.О.)

5. Улар қишлоққа йўл олдилар. 6. Сиз бу шоирларни биласизми? (Ш.Р.)

6-машқ. Қуйидаги шеърда қатнашган киинилик олмошларини топинг.

Гўзаллик нимада...

"Гўзаллик қизларда,
у қора кузларда,
соз каби сўзларда,"
деганлар янглишар.

Гўзаллик бир гулдир,
муддати фаслдир,
яшамоқ аслдир,
сиз, биз, бор у яшар.

Гўзаллик — ишлайиш,
манглайни терлатиш,
гузалдир унга, иш,
мақтанса ярашар!

(F.F.)

7-машқ. Ўзлик олмоши эгалик қўшимчалари билан турланса қандай маънони ифодалайди.

Ўзим-..., ўзинг-..., ўзи-..., ўзимиз-..., ўзингиз-..., ўзлари-...

8-машқ. Ўзлик олмоши келишиқ қўшимчалари билан турланганда қандай қўшимчалар булиши шарт.

1. Ўз...+нинг =...
2. Ўз+...ни =...
3. Ўз+...га...
4. Ўз...+да...
5. Ўз...+дан =...

9-машқ. Туртлиқни кучиринг ва ёд олинг.

Алқисса шу: от йўлни
Уй томон бурган экан.
Чол-чи, уз кампиридан,
Жой сўраб турган экан.

(A.O.)

10-машқ. Қуйидаги олмошлар иштирокида гаплар тузинг.

У, бу, шу, ўша, ана, мана, ана шу, мана бу, анову.

11-машқ. У, бу, шу, уша олмошларига қуйидаги қўшимчалар қушилса, қандай ўзгариш бўлишини топиб кучиринг.

У+дай =... У+га =... У+да =... У+дан =... У+ча =...
Бу+дай =... Бу+га =... Бу+да =... Бу+дан =... Бу+ча =...

12-машқ. Қуйидаги гапларда қатнашган кўрсатиш олмошларини аниқлап ва машқни кучиринг.

1. Гўзал эди бу ажойиб дам. (Ҳ.О.)
2. Бозорга ўхшайди асли бу дунё... (А.О.)
3. Нимани эксанг, шуни ўрасан. (Мақол.)
4. Йўлчи эртадан кечгача дам у экинда, дам бу экин-да ишлайди. (Ойбек.)
5. Шу пайт кимдир эшикни чертди. (С.З.)

13-машқ. Қуйидаги шеърда мавжуд кўрсатиш олмошларини аниқлап, шеърни кўчиринг ва ед олинг.

"Сен борсан"

Сен борсан — мен учун бу ҳаёт гўзал,
Сен борсан — мен учун дилбар коинот.
Сенсиз қолар эдим зулматда тугал,
Сенсиз қолар эдим буткул бемурод.

Сенинг висолингда умрим яширин,
Чечаксан, мен учун асло сулмассан.
Шу қалар дилбарсан, шу қадар ширин,
Афсус шундайлигинг ўзинг билмассан.
(А.О.)

14-машқ. Сўроқ олмошларини қуйидаги жадвал асосида тўғри жонлаштиринг.

1. Шахсга нисбатан:...
2. Предметга нисбатан:...
3. Белгига нисбатан:...
4. Миқдорга нисбатан:...
5. Вақтга нисбатан:...
6. Мақсадга нисбатан:...
7. Сабабга нисбатан:...
8. Ўринга нисбатан:...

15-машқ. Гаплардаги сўроқ олмошларини аниқлап, кўчиринг ва таржима қилинг

1. Мана шу ёруғ юлдузнинг оти нима, отахон? (F.F.)

2. Кулоқ-бурнингни нега кесдилар. (*Мир. Ос.*) 3. Нима гап ўзи, нима истайсизлар? (*С.Р.*) 4. Сиз темирчининг уйига нима мақсадда боргансиз? (*М.С.*) 5. Сиз у йигитнинг кими бўласиз? (*И.Р.*)

16-машқ. Шеърни кучиринг, луғат тузинг ва ёд олинг.

Тунислик бола

Афсус разолатга ботди бу очун,
Айбни яратганга тўнкамоч нечун.
Сенга ўт қўйдилар бир эрмак учун,
Римга нега келдинг тунислик бола?

Биламан сен учун парча нон қаҳат,
Замин мазор бўлса, Африка лаҳад.
Ўт қўйса, ўт қўйсин ўз элинг фақат.
Римга нега келдинг тунислик бола?

Бу шундай манзилки, дўстни ёвлайди,
Ота ўз фарзандин авраб товлайди.
Бу юртнинг сайёди одам овлайди.
Римга нега келдинг тунислик бола?...

(*А.О.*)

17-машқ. Белгилаш олмошлари иштирокида гаплар тузинг.

Ҳамма, барча, бари, ялпи, жами, бутун.

18-машқ. Гапларни кучиринг ва таржима қилинг.

1. Уларнинг ҳар бирини бир дунё деса бўлади. (*М. Қ.*)
2. Ҳаммасидан яхши топширдиму, фақат кимёдан йиқилдим. (*М.Қ.*)
3. Ҳамма бир нафас жим қолди. (*Ойбек.*)
4. Сенга бўлсин барча ҳусну, менга бўлсин барча ишқ. (*Э.В.*)

5. Биз истаймиз: барча эллар, элатлар
Бир-бирига бўлсин яна яқинроқ. (*А.Р.*)

19-машқ. Мазкур олмошлар иштирокида гаплар тузинг ва маъноси-га алоҳида эътибор беринг.

Ҳар ким, ҳар нима, ҳар бир, ҳар қайси, ҳар қандай, ҳар тугул.

20-машқ. Шеърни кучиринг, лугат тузинг ва ёд олинг.

Шарқ ҳақиқати

Тахтга талпинасан газабга тулиб,
Чиқармоқ буласан оламшумул чанг.
Ҳар ойна кўтарган Искандар булиб,
Темур саналмагай ҳар қандайн ланг.
Ўзбекнинг давлати қарор топган чоғ,
Маймунжон терарди қайси бир наслинг.
Ўз юртинг шаънига туширмагин доғ.
Ахир одам эрур сенинг ҳам аслинг.
Ҳар ким шоҳ бўлай дер иложин топса,
Урингай тарихга келса ҳам малол.
Фалак чапла кетиб омадинг чопса,
Шарқнинг бир ҳикматин яхши англаб ол:
Подшоҳ деганлари куну тун бедор,
Халқининг меҳрибон дояси бўлур.
Бежиз айтмаганлар асл ҳукмдор,
Худонинг ердаги сояси бўлур.

(А. О.)

21-машқ. Қуйидаги олмошлар иштирокнда гаплар тузинг.

Ҳеч ким, ҳеч нима, ҳеч қанақа, ҳеч қайси, ҳеч нарса,
ҳеч қандай, ҳеч бир.

22-машқ. Гаплардаги бўлишсизлик олмошларини аниқланг, гапларни кучиринг ва таржима қилинг.

1. Ҳеч ким кўринмайди, балки улар ҳам дам олишаётгандир? (М.И.) 2. Энди одамларга ҳеч қачон ёмонликни раво кўрмайман. (М.Қ.) 3. Лекин сир бой бермаслик учун, ҳеч нарса бўлмагандек илжайди. (М.Қ.) 4. Муродова Раҳимга ҳеч қандай савол бермади. (И.Р.) 5. Бир ўзининг қўлидан ҳеч нарса келмайди. (М.С.)

23-машқ. Туртликни кўчиринг, олмошларни аниқланг ва ёд олинг.

Ғаним бўлолмасмиз иккимиз сира,
Дўст ҳам бўлолмасмиз балки ҳеч қачон.
Балки эмасдирсан сен ҳам бокира,
Балки эмасдирман мен ҳам покдомон.

(А. О.)

24-машқ. Гумон олмошлари иштирокида гаплар тузинг.

Аллаким, алланима, кимдир, нимадир, аллақачон, аллақаер, аллақандай, биров, фалон, алланарса.

25-машқ. Гапларни кучиринг, гумон олмошларини аниқланг.

1. Девор орқасида алланарса шитирлади. (С.З.) 2. Шу пайт кимдир эшикни чертди. (С.З.) 3. Қария алланечук осойишта кулди. (Ў.Ҳ.) 4. Аллақандай арча панасига яшириниб, чўнқайиб ўтириб олди. (Ў.Ҳ.) 5. Кимдир жавоб қайтарди. (М.С.)

26-машқ. Шеърни кўчиринг, олмошларни аниқланг ва ёд олинг.

Яхшилик ва ёмонлик

Эл аро юради бир нақл,
Халқ уни такрорлаб айтади.
Кимсага ёмонлик қилмагил,
Бир куни ўзингга қайтади.

Дарвоқе, панд берсанг бир жонга,
У ҳам тинч турарми ҳеч замон.
Дейдилар, туфласанг осмонга
Ўзингга тушгайдир бегумон.

Яхшилик қилсанг-чи сен бироқ,
Қайтарми у сенга? Бу мубҳам.
Бошини силасанг гоҳи чоқ
Кўлингни тишлайди итинг ҳам.

(А.О.)

27-машқ. Ҳеч, ҳар. бир сузлари иштирокида қўшма олмошлар ясанг.

ФЕЪЛ

1-машқ. Гапларни кучиринг. Феълларни аниқланг ва нзоҳланг.

1. Қурбоний хола индамай ошхонага чиқди. (Ў.Ҳ.) 2. Қор ёгаяпти. (У.Ҳ.) 3. Бу аёлга Зоҳиднинг раҳми келди. (Т.М.) 4. Узоқдан аъёнлари билан мингбоши келар эди. (М.И.) 5. Дарёга тикиламан. (М.Қ.) 6. Мен сизга бир гап айтмоқчи эдим. (М.Қ.) 7. Тошкентга ўқишга келмоқчи эди. (М.Қ.)

2-машқ. Гапларни кўчириш, тўлиқсиз феълларини аниқланг. Таржима қилинг.

1. Автостанцияда йўловчилар гавжум эди. (С.Р.) 2. Ўғли билан келинига қараб Тумариснинг севишчи ичига сиймас эди. (Мир.Ос.) 3. Мен Лайло билан уртамиздаги муносабатнинг бўлишини мутлақо хоҳламас эдим. (М.Қ.) 4. Ҳисобот солинган сумкаси ишхонада қолган эди. (М.С.)

3-машқ. Гапларни кучириш, утимли ва ўтимсиз феълларини аниқланг.

1. Салтанат очиқ эшикдан "зал"га қаради. 2. Рангруйи ўзига баттар сўлғин, асабий кўришиб кетди. 3. Эшик кўнғироғи жиринглади. 4. Салтанатдан садо чиқавермагач, индамай кавушини кийди. 5. Шоша-пиша деворни пайпаслаб, чироқни ёқди. 6. Азиз бирон ёмон гап айтиб юборишдан кўрқиб тилини тийди. 7. Салтанат эшикни очди. (У.У.)

4-машқ. Гапларни кучириш ва ўтган замоннинг қайси шаклидалигини аниқланг.

1. Бобонор хотинининг бошини ушлади. (И.Р.) 2. Ҳасан ишбошининг фикрига қарши чиқди. (М.С.) 3. Нигорага дарҳол жавоб ёздим. (М.Қ.) 4. Беруний Гурганжга келган йили қизиқ бир ҳодиса юз берди. (Мир.Ос.) 5. Иккиси узоқ гурунглашди. (Э.Р.)

5-машқ. Гапларни уқинг, ўтган замоннинг қайси шаклида эканлигини аниқланг ва кўчириш.

1. Шаҳаншоҳи олам сенга ғойибона ошиқ бўлганлар. (Мир.Ос.) 2. У Эрон шоҳининг қандай ниятда эканини энди тушуниб олган эди. (Мир.Ос.) 3. Тошкентда смғир ёғаётган эди. (И.Р.) 4. У ёғини суриштирсангиз, мен аллақачон уйланганман, ҳатто қизим ҳам бор. (М.Қ.) 5. Айтмоқчиманки, хуржун туя жунидан туқилган. (М.С.) 6. Онаси Лайлонинг тепасида ўтирган экан. (И.Р.)

6-машқ. Гапларни кўчириш ва ўтган замоннинг қайси шаклидалигини аниқланг.

1. Ойим ҳам Санобардан эшитган нордон гапларни мендан яширар эдилар. (М.Қ.) 2. Зарур иши бор экан-да, бўлмаса чиқар эди. (М.Қ.) 3. Онам Лайлони курсалар, қан-

дай қувонар эдилар. (М.Қ.) 4. Фазилатхон менга бўлакча сукланиб қарар эди. (И.Р.) 5. Жаладан кейинги ўрмон сатҳи балчиқзорга айланиб кетган, лой кечиб борар эдик. (И.Р.) 6. Аммо кўп қизлар муҳаббат нималигини билар эканлар. (И.Р.) 7. Қишлоқда ўзини ойнага соладиган қизларни кўплар ёқтирмас эдилар. (И.Р.)

7-машқ. Гапларни ўқинг. Ўтган замоннинг қайси шакли мавжудлигини аниқлаш ва кўчиринг.

1. Нима гуноҳ қилибди. (И.Р.) 2. Қайноғам мукчайиб озгин қўлида пешонасини қашлаб ўтирибди. (И.Р.) 3. Снарядлар, бомбалар каллаклаган қарағайлар ағанаб ётибди. (И.Р.) 4. Даласига ҳам етиб бормай туриб орқамдан терговчи борибди. (И.Р.) 5. Вазият шуи талаб қилибди. (И.Р.) 6. Иссиқ кийимларга бориб эдим. (И.Р.)

8-машқ. Гапларни кўчиринг ва ҳозирги замоннинг қайси шаклидалигини аниқлаш.

1. Менга талабалар бор бўлсин, оғиримни ушалар енгил қиляпти. (И.Р.) 2. Сенга ачинаймэн, биродар. (И.Р.) 3. Аммо Фабижон менга ишонмаяпти. (И.Р.) 4. Ҳали менга ҳам ишонмайлисизларми? (И.Р.) 5. Ўзимизникиларга яқинлашган сари чекким келяпти. (И.Р.) 6. Соатлар кетидан кунлар, кунлар кетидан ҳафталар утяпти. (И.Р.) 7. Уч кундирки, у милиция идорасида гумондор сифатида суроқ қилиняпти. (М.С.) Сен бола мени ким деб уйлаяпсан? (М.С.)

9-машқ. Гапларни кўчиринг. Ҳозирги замоннинг қайси шакли қўлланганини аниқлаш.

1. Шаҳри Румдан келаётибмиз, Кошғарга йўл тутгонмиз! (М.Али.) 2. Курбонбой ота бундан тўрт йил бурун кўкламда қуртга барг қирқаётиб, дарахтдан йиқилиб оёғи синган эди. (Ў.У.) 3. Мадраса тупроғини ялаб ётибсизми ҳали ҳам? (М.И.) 4. Эрталаб Карима мактабга кетаётиб, йулда Турғунни кўриб қолди.

10-машқ. Гапларни кўчиринг. Ҳозирги замоннинг қайси шаклида эканлигини аниқлаш.

1. Зоти олийлари сизни чорлаётирлар... (Мир.Ос.) 2. Хонлар ҳокимият таллашиб, бир-бирлари билан бўғиша-

егирлар. (*Мир.Ос.*) 3. Хотинининг сузига кириб, шул ишни қилаётир. (*Мир.Ос.*) 4. Юринг, шоҳ ҳазратлари сизни истаётирлар. (*Мир.Ос.*) 5. Келин... келин келаётир, — деб бақирди у ҳарсиллаб. (*Мир.Ос.*) 6. Ҳозир эса қипчоқ беклари шилиб олаётирлар. (*Мир.Ос.*)

11-машқ. Гапларни кўчириб, Ҳозирги замон феъл шаклини ҳосил қилувчи қўшимчаларни топинг.

1. Қибладаги кўёш оташтанга тушган мис тобоқдай қизғини учқунлаимоқда. (*И.Р.*) 2. Қабила бошлиги Тўмарис ўғли Сипарангизни шак уругидан Зарина деган бир қизга уйлангирмоқда. (*Мир.Ос.*) 3. Орол денгизининг жанубидаги шу бепоён чўлларнинг соҳиби бўлган кўчманчи массагетлар келин кутмоқда. (*Мир.Ос.*) 4. Ёшлар меҳмонларга жой ҳозирламоқда, аёллар овқат пиширмоқда, янгалар ўтов хизматини ўғайдиган узун соябон араваларни безатмоқда. (*Мир.Ос.*)

12-машқ. Гапларни кўчириб, Ҳозирги замон феъл шакли ҳосил қилувчи қўшимчаларнинг тагига чизинг.

1. Мен ҳам овни яхши кураман. (*И.Р.*) 2. Буёғини правление қарорига ўзим тиркаб қўяман. (*И.Р.*) 3. Ўша кун қандай қилиб касалхонадан кетганимни билмайман. (*И.Р.*) 4. Бу ёғига ўзим кетаман. (*М.С.*) 5. Тушларингда ҳам курмайсанлар. (*М.С.*)

13-машқ. Гапларни кўчириб, Ҳозирги замон феълни ҳосил қилувчи қўшимчани аниқлаб.

1. Оёғим, аъзои баданим оғрийди. (*А.Қаҳ.*) 2. Ойим дамбадам тухтайди. (*Ў.Ҳ.*) 3. Сандонда олов гувиллайди. (*У.Ҳ.*) 4. У сланецлар, қумтошлар, гранитлар ичида учрайди. (*С.К.*) 5. Марат илжайиб, унинг сузини маъқуллайди. (*С.Абдуқаҳҳор*) 6. Залда томошабинлар кўпайди.

14-машқ. Ҳозирги замон феълнинг аниқлаб, гапларни кўчириб ва қўшимчаларнинг тагига чизинг.

1. Сулаймон оқсоқол лагандаги гўштни туғрай бошлади. (*Яшин.*) 2. У Андижонга Робия туфайли боришни эса ота-онасига айтишга уялади. (*П.Қ.*) 3. Мен сизга кейин тилласини олиб бераман. (*Ў.У.*) 4. Азиз, сени кўпдан

бери биламан, сенга ишонаман. (У.У.) 5. Саодатхон ая,
мен сизни яхши кураман. (А.Р.) 6. Дуппи тор келса ҳар
нағмага тушасан. (А.Р.)

15-машқ. Келаси замон феълининг қайси шаклдалигини аниқлап
на гапларни кўчиринг.

1. Ботирлар халқнинг хотирасида ҳамиша яшаяжак-
лар. (Ойбек.)

2. Барча халқ ҳам ўз она-юрт боғида дилшод,
Хирмон-хирмон кўтаражак умид донасин.

(F.F.)

3. Балки устоз Ойбекдек тулиб
Ёзажаксан янги бир достон.
Балки Ҳабиб Абдулла бўлиб,
Саҳроларда очажаксан кон.

(O.A.)

16-машқ. Гапларни кўчириб келаси замон феълининг қайси шакли
қулланганлигини аниқлап.

1. Шербуга нимадир айтмоқчи бўлиб, Басоатни тўхтат-
ди. (А.Р.) 2. Тагин яна кимларгадир тенглашмоқчи. (А.Р.)

3. Наҳотки жангга ҳам алоҳида-алоҳида чиқмоқчисиз-
лар? (П.Қ.)

4. Уига раҳм этмоқчи одамлар шу тоб,
Тоғу тошлар аро яқин йул очиб.

(A.O.)

5. Сени бир юнон кўрмоқчи. (Я.И.) 6. Ҳинд юришидан
воз кечинг демоқчимисиз? (П.Қ.)

17-машқ. Мақоляларни кўчиринг. Келаси замон феълининг қайси
шакли қулланганлигини аниқлап.

1. Дарё сувин баҳор тоширар, одам қадрин меҳнат
оширар. 2. Билган билганин ишлар, билмаган бармоғини
тишлар. 3. Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар. 4. Қи-
мирлаган қир ошар. 5. Фолбиннинг сўзига аҳмоқ ишонар.
6. Эшак эти гўшт эмас, савдогар ҳеч дуст булмас.

18-машқ. Шейрни кўчириш, таржима қилиш ва ёд олиш.

Ўзимни мозийнинг бағрига урдим,
Ва шу он шукрона айтиб қайтдим.
Кимдир кўрмай кетган бахтни мен кўрдим,
Кимдир айтмай кетган сўзни айтдим мен.
Мени кутаётир ажиб келажак,
У менинг иқболим, менинг бахтимдир.
Мен кўрмаган бахтни кимдир куражак.
Мен айтмаган сўзни айтажак кимдир.

(А.О.)

19-машқ. Гапларни уқинг аниқ (бош) нисбат ва ўзлик нисбатдаги феълларни ажратиш кўчириш.

1. Йўлдош хайрлашмасдан чиқиб кетди. 2. Шундан кейин Йўлдош анча вақт кўринмади. 3. Ҳатто профессор тоғаси ҳам ёрдам беролмабди. 4. Утирганларнинг бари ялт этиб Азизга қаради. 5. Вақт зиқ бари шошиб турибди. 6. Азиз жавобга шошилмади. (У.У.)

20-машқ. Қуйидаги гаплардан мажҳул ва узлик нисбатдаги феълларни кўпчилик алоҳида-алоҳида ажратиш кўчириш.

1. Азиз бир-икки гингишиб, уйғонди. 2. Эртаси кўни онасининг аҳволи анча яхшиланди. 3. Расул Оллоёрович "мабодо сиз бошлансизми" дегандек Муҳиддин Жабборовичга юзланди. 4. Сароёнинг ташқи деворларига бўртмаганч нақшлар солинган, том четига нақшинкор гуллар билан безатилган кунгурали панжара қўйилган. (Журналдан.)

21-машқ. Биргалик ва орттирма нисбатдаги феълларни ажратиш кўчириш.

1. Кейин торт-торт билан раисга боришди. (У.У.)
2. Ҳукмдоримиз Рустак... қулоқ, бурнимни кестирди. (Мир.Ос.)
3. Тасодифан бир ёнғоқ топиб олишди. (А.Авл.)
4. Болалар Расулнинг галига қушилишди. (И.П.)
5. Ферузлар шаҳарда, тўққиз қаватли уйда туришади. (У.Х.)
6. Қизалоқлар бир зумда яқиндаги ўтлоққа бориб қолишди. (У.Х.)
7. Зайнаб ишга худди шундай ваз курсатди. (Шуҳрат.)
8. Навруз сайлларида ҳар хил мусобақа уйинлари ўтказилган. (Н.А.)

22-машқ. Шеърни ўқинг. Нисбат қўшимчаларини аниқлаиғ, кўчи-риниғ ва ёд олиниғ.

Умр

Қалбимда гоҳ гурур гоҳида фараҳ,
Шу учқур дунёни турфа кўрибман.
Юртма-юрт, элма-эл, фарсах-бафарсах
Умрим довоиларин улчаб юрибман.
Умр-ку ўгади гулдурас солиб,
Унинг қайтганини ким ҳам кўрибди?
Во ажаб, қай бир зот, уз умри қолиб,
Менинғ қадамимни улчаб юрибди...

(А.О.)

23-машқ. Аниқлик маиллидаги феълларни кўчириб, гапларни таржи-ма қилиниғ.

1. Асадбек узини қулга олишга ҳаракат қилди. (Т.М.)
2. Йигит эрталаб хомуш уйғонди. (А.Д.)
3. Қизнинг тим-қора кўзларидан тирқираб ёш оқар, у унсиз нола қилар эди. (Э.С.)
4. Мингбоши хотинини жеркиб ташлади. (М.И.)
5. Кенин Жамшид институтга йул олди. (Т.М.)
6. Сен бола мени ким деб ўйлаяпсан. (М.С.)

24-машқ. Буйруқ — истак майллидаги феълларни аниқлаб гапларни кўчириниғ ва таржима қилиниғ.

1. Сир сирлигича қолсин. (М.С.)
2. Уш шаҳрига бугун-ноқ сўров хати тайёрланг. (М.С.)
3. Ёмон кўздан, касалдан худонинг узи асрасин. (М.С.)
4. Фуқаропарвар Шаҳриёримиз бошидан давлат қуши кетмасин. (М. Али.)
5. Қишлоқларга одам юбор. (Я.И.)
6. Ҳақини туғри тўлаб, зудлик билан қайтишни буюр. (Я.И.)
7. Гулбаданга жавоб берайлик. (П.Қ.)

8. Имкон топа олсанг дунёда агар,
Эниғ аввал онангга яхшилик қилгил.

(А.О.)

9. Юкларни туширгин! (П.Қ.)
10. Ифтордан сўнг биз-никига утсин. (П.Қ.)

25-машқ. Шарт майллидаги феълларни аниқлаб, гапларни кўчириниғ ва таржима қилиниғ.

1. Агар Андижонга сиз бормасангиз... мен ҳам кетмасмен. (П.Қ.)
2. Э, у киши тушмаса, кураш бўладими? (М.И.)
3. Ҳозир сардор бир нима деса, хон уни душманга чиқаради. (Э.С.)
4. Самарқандлик бўлсанг, қани бир саволга жавоб бер-чи: ҳозир қаерда турибсен? (М.Али.)
5. Аммо ўрмонга ўт кетса, хўлу қуруқ баравар ёнади. (Т.М.)
6. Синглим, учрашувга сиз ҳам бормасангиз бўлмайди. (М.С.)
7. Агар янглишмасам, энди иккита гувоҳ қолади. (Т.М.)

26-машқ. Шеърни кўчиришг. Феълнинг майл шакллариини аниқланг ва ёд олинг.

Эшигингдан ўтаман...

Куз ёйса ҳам йўлларга хазон,
 Қор кўмса ҳам борлиқни бутун,
 Кўклам келиб, урса ҳам хандон,
 Эшигингдан ўтурман бир кун.
 Сочларингга тушса ҳамки оқ,
 Пешонангни босса ҳам ажин,
 Кирганда ҳам гавдамга титроқ,
 Эшигингдан ўтурман бир кун.
 Майли, шунда танимасанг ҳам,
 Ёки десанг, кўрмайин турқин,
 Ёшим ютиб, бошим қилиб ҳам,
 Эшигингдан ўтурман бир кун.
 Мени демай юмсанг ҳам кўзинг,
 Хонанг қолса зулматга тутқун,
 Хотирангга шам бўлиб ўзим,
 Эшигингдан ўтурман бир кун.
 Вақтим етиб чиқса бу жоним,
 Дардларимга ясалса якун,
 Қабристонга тобут ичра жим,
 Эшигингдан ўтурман бир кун.

(О.М.)

27-машқ. Ҳаракат номлариини топинг, гапларини кучириб таржима қилинг.

1. Куз келиб, яғи уқув йили бошланди. (П.Т.)
2. Ўт иши қовурмоқ, ел иши совурмоқ. (Мақол.)
3. Дам ол-

моқ — соғлиқни мустаҳкамламоқ. (*Рузномадан.*) 4. Лайлакнинг кетишига боқма, келишига боқ. (*Мақол.*) 5. Яшамоқ — курашмоқ. (*Рузномадан.*) 6. Менинг мақсадим — ўқиш. (*Рузномадан.*)

28-маиқ. Равшодош шаклини ҳосил қилувчи қўшимчаларни аниқлаб, гапларни кучиринг ва таржима қилинг.

1. Нон, нон бўлгунча уруғли буғдой бўлади. 2. Уни далага экиб, йиниб олишган. (*И.П.*) 3. Феруза тезроқ гул тергани боргиси келарди. (*У.Ҳ.*) 4. Эрталаб овқатланиб олгач, қопчани орқага ташлаб, Тўрткўзни эргаштириб йулга тушди. (*Ғайратий.*) 5. Тирсагининг қирилиб кетганига қарамай, отни ечди. (*Мирмуҳсин.*)

6. Тоғ каби ёриб ўтгач,
Дев ҳарсиллаб кулади.
(*Ҳ.О.*)

7. Сумалак қайнаб, қуюқ торта бошлагач, кавлаб турилади. (*Рузномадан.*)

29-маиқ. Сифатдошларни топиб, гапларни кучиринг, ва таржима қилинг.

1. Оқшунқорни олиб келганимда, қуёш икки терак бўйи кутарилиб қолган эди. (*И.Ф.*) 2. Оқшунқор қийқириқ чиққан томонга қараб бир силкинган эди, эшак устида бамайлихотир ўтирган Исой бобо учиб тушаёзди. (*И.Ф.*) 4. Одам қаттиқ қурққанда эсини йўқотаркан. (*И.Т.*) 5. Шубҳасиз, илон қизни кўрган-у, яхши кўриб қолган. (*М.О.*) 6. Унинг тирик қолган ўлжаси шу ерга кириб кетган экан. (*И.Р.*) 7. Афтидан, бешик томонга келаётган пловни мушук сезиб қолди, улар уртасида шиддатли жанг бўлган. (*И.Ф.*)

30-маиқ. Отлашган сифатдошларни аниқлаб ва мақолларни таржима қилинг.

1. Бирлашган дарё бўлур, тарқалган ирмоқ бўлур. 2. Қўрққанга қуш кўринур. 3. Интилган элга ёқар. 4. Узингга ўзингни мақтагандан кўрқ. 5. Ерни алдаган оч қолар. 6. Адашгани йулга сол.

31-маиқ. Шеърин ўқинг, таржима қилинг ва ёд олинг.

Эрк ҳаққи

Қадимий бобо юртим,
Кутлуғ булсин яловинг,
Ўйлай-ўйлай ташлаган
Қадам муборак булсин.
Тагин гуриллаб ёнгай
Учмагаи қалб оловинг,
Эрк ҳаққиға ичилган
Қасам муборак бўлсин.
Кимсага ёмонликни
Курмагансан ҳеч раво.
Лекин шум қутқулардан
Чиқмади шурлик бошинг.
Энди сени қўлласин
Зафар ўзи доимо,
Сафаринг беҳатару
Хизр бўлсин йулдошинг...
(А.О.)

32-машқ. А. Қодирийнинг "Ўткан кунлар" романидан уч абзац ўқиб, феълларни топинг, уларни морфологик таҳлил қилинг.

33-машқ. Қуйидаги парчага диққат билан ўқинг. Сунгра матидаги от, сифат, олмош, сон, раъиси ва феълларни топинг. Алоҳида-алоҳида ажратиб ёзинг.

Лолагул кўйлак кийиб, лолалар ичида ўзи ҳам лола каби очилиб кетган ёш жувон бир бош чаросни узди-ю, унинг уз кўзлари сингари қоп-қора доналарини битта-битта оғзига сола бошлади. Унинг ёниб турган бежо кўзларида ниманингдир ташвиши чақнар эди. Шу гала-говурли тонгда тонг хуснига хуси бергулик бир чирой билан, кулоқларида қашқари балдоқ, кўкрагида тилла барғак, хурмойи буйнида марварид маржон, манглайи устида тиллақош билан, шарқ шоирлари айтмоқчи, товусдек хиромон қилиб бораётган бу гўзал ёноқлари — эгнидаги лололагул кўйлак товиданми ё энди уйғониб, узининг илк зарраларини дунё юзига мўл-кўл соча бошлаган дилбар кўёш шафақиданми, қип-қизил эди. (М.И.)

34-маншқ. Шеърни ифодали уқиб, ундаги феълларни ажратиб ёзинг, уларни сўз таркиби бўйича таҳлил қилинг.

Йиллар армони

Кимгадир яхши гап айтдик, биродар,
Кимдир бир умрга ранжиб ҳам кетди.
Кун кеча ёш дердик ўзни бир қадар,
Бугун-чи, балоғат пайти ҳам етди.
Инсон ўз умрини уйласа кўп вақт
Қийнайди ўзидан ўтган қусурлар.
Кимгадир айтилмай қолган бир раҳмат,
Кимдандир сўралмай қолган узрлар.
Мукамал кўрмоқчи бўлдик дунёни,
Ётук бўлолмадик ўзимиз бироқ.
О, йиллар армони, йиллар армони,
Армон курмадим мен сиздан буюкроқ.
Инсонга тобемас замон, инчунун,
Инсон юрагида аламлар қат-қат.
Фақат бир таскин бор, барчаси учун,
Афсус чека билсанг — шу ҳам бир давлат.

(А.О.)

РАВИШ

1-маншқ. Қунидаги гапларда қатнашган равишларни аниқлаб, гапларни таржима қилинг.

1. Нонуштадан кейин болалар бирин-кетин Азизлар-
никига кириб келишди. (О.У.) 2. Поезд қоронғи кечада ўқдек
учиб бораяпти. (С.Н.) 3. Сулаймонов йиқилди, лекин у
журтгага йиқилган эди. (А.Б.) 4. Шеригим ҳикоясини та-
момлаб жим қолди. (Н.Т.) 5. Темир дарвоза орқасида қол-
ган она яна хомуш ичкарига кирди. (Мирмуҳсин.) 6. Паст-
да қорли чўққидан бошланувчи жилға шиддат билан оқар-
ди. (А. Амин.)

2-маншқ. Ҳолат (тарз) равишларни топинг. Гапларни кўчиринг ва таржима қилинг.

1. У отини секин юргизиб, устига оқ намат қопланган
катта соябон арава олдида тухтатди. (Мир.Ос.) 2. Тоза ҳа-

вода юрайлик, деб пиёда кетишди. (Т.М.) 3. Кўққисдан юзига тушган кучли зарбадан қура устига агнаб тушди. (М.С.) 4. Пиёладаги муздек сувдан хуплади. (М.С.) 5. Ҳамкасбининг тапбеҳидан сергакланган лейтенант жим қолди. (М.С.) 6. Ҳасан дастлаб ёлғиз ишлади. (М.С.) 7. Кудук олдидан Бориснинг безовта овози эшитилди. (М.С.)

3-машқ. Ўрин равишларини топинг. Гапларни кучиринг ва таржима қилинг.

1. Лекин Шоди кутганидек пастга қарамади. (М.С.) 2. Узоқдан, тоғ томондан оч бўриларнинг увиллаши эшитилади. (М.С.) 3. Шоди кутган одам келса, бу ердан кетади. (М.С.) 4. Узоқда кўринган баланд кўргонни ҳам отаси курдирган эди. (П.Қ.) 5. Кейин ҳаммалари деворнинг зеҳи билан юриб олдинма-кетин кўприкка яқинлашишди. (П.Қ.) 6. Шундан кейин кўприкнинг аллақасери қарсиллади-ю, аммо ўзи авалгидай тураберди. (П.Қ.) 7. Баъзи отлар кўрқиб орқага тисарилиб кетди. (П.Қ.)

4-машқ. Пайт равишларини аниқланг. Гапларни кучиринг ва таржима қилинг.

1. Эртаси куни тонготар пайтида ҳаво айниб, қум бўрони бошланди. (Мир.Ос.) 2. Эртага Тошкентга жунатаман. (Т.М.) 3. Мен эрта-индин экспедиция билан Булоқбошига жўнайман. (Т.М.) 4. Эрталаб йўлга чиқаман. (М.С.) 5. Ҳозир ош сузамиз. (М.С.) 6. Қанча гапинг бўлса эртага гаплаша берасан. (М.С.) 7. Ҳозир буни мелисага кутариб боришдан фойда йуқ. (М.С.) 8. Ҳамиша улар ҳақ. (М.С.) 10. Ҳозир шу айтганларини қилмаса, эртага кеч бўлади. (М.С.)

5-машқ. Даража-миқдор равишларини аниқланг. Гапларни кучиринг ва таржима қилинг.

1. Чинозлик Мусаввир Рауф Аҳмедов ҳақида катталар магбуотда кўп ёзишган. ("Гулхан"дан.) 2. Бири дарахтни жуда авайлади. 3. Иккинчиси эса кўчатига ҳар баҳорда бир оз қаров берарди. (Ж.Р.) 4. Кўп уйласанг ҳар нарсанинг эпи топилар экан. (А.Қ.) 5. Ҳатто, дўстлари даврасига ҳам кам кўшилади. (М.С.) 6. Атрофда одам кам эди. (М.С.) 7. Гап шундаки, хуржуннинг тўқилганига кўп бўлмаган. (М.С.)

6-машқ. Сабаб равишларини аниқланг. Гапларни кучиринг ва таржима қилинг.

1. Лекин ёз оқшоми илиқ бўлганлиги учун кийим алмашгириш эсига келмади. (П.Қ.) 2. Оренбургда ёмон одамларга қушилиб, ноиложликдан қишлоқ магазинга ўғирликка тушишди. (М.С.) 3. Қодир касаллиги сабабли дарсга келолмайди. (Мир.Ос.) 4. Сирож шошганидан устма-уст гугурт чақарди. (С.З.) 5. Фиёс уялганидан иима қилишни билмай қолди. (F.F.) 6. Футбол ишқибозлари севинганидан қийқириб юборишди. (F.F.)

7-машқ. Мақсад равишларини аниқланг. Гапларни кучиринг ва таржима қилинг.

1. Болалар уйнаб келгани кўчага чиқиб кетди. (Ойбек.) 2. Бир куни Шамсиянинг турар жойини билиш мақсадида болалар уйига хат ёзди. (М.С.) 3. Ёнидагиларни чалғитиш мақсадида ён чўнтагидан паспортини олиб варақлади. (М.С.) 7. Овозингизни эшитиш умиди билан атайлаб келган эдим. (О.) 5.Олимжон жўрттага қаттиқ овоз билан гапирди. (Ш.Р.) 6. У атайин чироқ ёқмади. (С.А.)

8-машқ. Қуйидаги шеърини ифодали ўқинг таржима қилинг ва ед олинг.

Гоҳ поезд, гоҳ от билан,
Гоҳи кездим пиёда.
Мен ўтган йўл меридиан —
Чизигидан зиёда.
Кўп манзиллар кўзлаганман,
Кўп довонлар ошганман.
Кимларнидир излаганман,
Қайларгадир шошганман.
Сўқмоқларда тупроқ кечдим,
Босдим тоғлар тошини...
Қанча-қанча иулар кездим-
Топгунимча то сени.

(Э.В.)

КЎМАКЧИ

1-машқ. Соф кумакчилар иштирокида гаплар тузинг ва таржима қилинг.

Билан, учун, каби, сари, сингари, сайин, қадар.

2-машқ. Кумакчи вазифасида қўлланувчи равишлар иштирокида гаплар тузинг.

Аввал, кейин, сўнг, илгари, бурун.

3-машқ. Кумакчи вазифасида қўлланувчи сифатдош ва равишдошлар иштирокида гаплар тузинг.

Қараганда, қараб, буйлаб.

4-машқ. Кўмакчи вазифасида қўлланувчи отлар иштирокида гаплар тузинг.

Ёнида, остига, устидан, ичига, тепада, орқадан, ўртага, тагига.

5-машқ. Кумакчиларни аниқлаб гапларни таржима қилинг.

1. Кеча кунни буйи тепалик ёнида гишт қуяётганлар билан бирга бўлди. (*Р.Ф.*) 2. Аҳмадқул бобом туни билан ухлай олмабди. (*Х.Т.*) 3. Унга ҳатто бир қултум сув ҳам беришмади. (*О.Мухтор.*) 4. Абдулла буларни сония ичида ҳис этди. (*О.Мухтор.*) 5. Қишлоқларимиз йил сайин ободлашмоқда. (*Ойбек.*) 6. Тараққиёт фақат жасорат туфайлигина руй беради. (*В.Гюго.*) 7. Ҳар галгидек асал учун ҳисобкитобни хотини бажарди. (*М.С.*)

6-машқ. Мақолларни кучиринг. Кўмакчиларни топинг ва гапларни таржима қилинг.

1. Ойни этак билан ёпиб булмас. 2. Ош таъми туз билан, одам таъми сўз билан. 3. Эл ҳаёти ер билан, ер ҳаёти сув билан. 4. Севдирадиган ҳам тил, бездирадиган ҳам тил. 5. Салом ҳам — фарз, алик ҳам — фарз. 6. Инсон севги билан тирик. (*Ў.Ҳ.М.*)

7-машқ. Кўмакчиларни топинг ва қанси келишидаги сўз билан қўлланганини аниқлаб ва таржима қилинг.

1. Элмурод шу кунни кечқурун бир бола орқали Давлатёрни ўз ҳузурига чақирди. (*П.Т.*) 2. Уй эгалари билан қачондан бери борди-келди қиласиз? (*М.С.*) 3. Доя келгандан сўнг, ичкари ҳовли эркакдан тозаланди. (*А.Қ.*) 4. У улгайган сари катталардан ўзини олиб қочадиган бўлди. (*М.С.*) 5. Дарҳақиқат, халқ учун иш қиляпсиз, углим.

(Ш.Р.) 6. Темирчининг укаси билан суҳбатлашдик. (М.С.)
7. Эртага ишдан сўнг менинг уйимга борасизми? (М.С.) 8.
Полковник ҳаммага қарата нутқ сўзлади. (Ж.Ш.) 9. Дага-
ров даструмолини узун қилиб тўрт буклабди-да, кўзи-
нинг устига қўйиб олибди. (О.Ҳ.)

8-машқ. Қутидаги шеърни уқинг, кўмакчиларни аниқлапг. Шеърни
ёд олинг.

Ойнинг ўн беши қоронғу

"Умрини ошиқ ҳамиша
Ўтказур орзу билан",
Ойнинг ўн беши қоронғу,
Ўн беши ёғду билан.
Севгида кўксингга томган,
Кўз ёшингдан фойда йўқ,
Ишқ ахир шундай оловки,
Учмагай у сув билан.
Заҳмати ишқ дард эрурса,
Заҳмати шеърдур даво,
Чунки, оғунинг шифоси,
Дейдилар, оғу билан.
Барча заҳмат менга бўлсин,
Майли, доим мен яшай
Бу ажиб тотли азобу
Бу ширин қайғу билан.
Ёшлигим — умрим наҳори,
Ишқу шеърсиз не ҳаёт?
Тонгни ёлғиз гафлат аҳли.
Ўтказур уйқу билан.
Ёрни мен жоним деб айтсам
Илтифот деб ўйлама,
У яшар менсиз ва лекин
Мен тирикман у билан.

(Э.В.)

БОҒЛОВЧИ

1-машқ. Тенг боғловчиларнинг турларига алоҳида-алоҳида гаплар
тузинг.

1) бириктирув боғловчилар: ва, ҳам, ҳамда;

- 2) зидлов боғловчилар: аммо, лекин, бироқ;
- 3) айирув боғловчилар: гоҳ..., гоҳ...; баъзан..., баъзан...; ё..., ё...; дам..., дам... ;
- 4) инкор боғловчиси: на..., на... .

2-машқ. Эргаштирувчи боғловчилар ва эргаштирувчи боғловчи вазифасидаги сўзларни аниқлаб, гапларни таржима қилинг.

1. У қимир этмади, гуё асаби ҳам, сезгилари ҳам ўлган эди. (Ас.М.) 2. Тепасида онаси тергай олмайди, чунки бу уй — шахсий уйи. (Зоир Зиё.)

3. Камтарин бўл, ҳатто бир қадам
Ўтма гурур остонасидан.
Пиёлани инсон шунинг-чун
Ўпар доим пешонасидан.
(Э.В.)

4. Чиройлидир гуё ёш келин,
Икки дарё ювар кокилин.
(Ҳ.О.)

5. Тоғларинг тегрангда гуё
Бугма аждар бўлди-ю.
(Э.В.)

6. Ҳужжатлар бизда шубҳа туғдирди, шунинг учун қайтадан улчов утказишга қарор бердик. (Т.П.) 7. Бизнинг хуржундаги топилмани олтин деб тан олишга ҳаққимиз йўқ, чунки, темирчи билан унинг хотини қимматбаҳо металлларни аниқлайдиган мутахассис эмас. (М.С.)

3-машқ. Тенг боғловчилар ва тенг боғловчи вазифасидаги юкламаларни аниқлаб гапларни кўчириг ва таржима қилинг.

1. Нина топилса топилдики, бизга керак нарса чиқмади. (М.С.) 2. Райҳондаги миш-мишлар гоҳ кучайиб, гоҳ пасайиб турди. (И.Р.) 3. Куёвининг гўрини зиёрат қилиб қайтишга улгурди, аммо жияни Фазилатхонни ўзи билан олиб келолмади. (И.Р.) 4. Адҳам Дагаров ўз хонасига кирди-ю, Меҳрибоннинг йўқлигини кўриб ҳайрон бўлди. (О.Ҳ.) 5. Зайнабхон билан Жалолов ҳам отланиб ҳовлидан чиқишди. (Ш.Х.) 6. Сизлар ошхонага кириб жой ва чой олиб туринглар. (М.К.) 7. Умида унга бир қаради-да, юришда давом этди. (Ш.Х.)

4-машқ. Шеърни ифодали ўқинг. Боғловчиларни аниқлашга на ёд олинг.

Ёндиму ва лекин ҳижрон тунида
Сенга аҳволимни этмадим баён.
Сокни кечаларим кузим унгида
Мунис қарацларинг бўлди намоён.
На сен назар қилдинг ҳолимга бир бор,
На мен айта билдим сенга бирор суз.
Шундай ўтиб борар умримиз бекор...
Орамизда сарсон бир жуфт қора кўз.

(А.О.)

ЮКЛАМА

1-машқ. Қуйидаги **юкламалар** ништирокида гаплар тузинг ва уларнинг маъносига кўра турини айтишг.

-ми, -чи, -а, -я.

2-машқ. -ку, -да, -у, -ю юкламалари ништирокида гаплар тузиб, маъносига кўра қандай юкламалар эканлигини аниқлашг.

3-машқ. Қуйида келтирилган юкламалар қандай қўшимча маънолар ифодалашини мисоллар орқали исботлашг.

фақат, ҳам, -гина, -кина, қина.

4-машқ. Ўзбек тилидаги кучайтирув юкламаларига биттадан гап тузинг.

5-машқ. -гина юкламаси ва -гина эркатлаш қўшимчасини, ҳам юкламаси ва ҳам боғловчисини бир-биридан фарқловчи мисоллар ёзинг.

6-машқ. Шеърни ифодали ўқинг. Юклама ва юклама вазифасидаги сузларни аниқлаб, шеърни ед олинг.

Рашким

Сени ётлар тугул ҳатто —
Қилурман рашк ўзимдан ҳам,
Узоқроқ термулиб қолсам
Бўлурман ғаш кўзимдан ҳам.
Кузим ёнгай сенга наргис —
Кузин тикса чаманларда,
Яширмам, лолага рашким
Аён бўлгай юзимдан ҳам.

Дегайларки, чаросу
 Ол гилос олминн лабингдан ранг.
 Лабинг тегса ҳасад қилгум
 Гилос бирлан узумдан ҳам.
 Сени жоним дедим ёлғиз,
 Сени қалбим дедим танҳо,
 Чимирдинг қош пушаймонман
 Купол айтган сўзимдан ҳам.
 Висол оннда кўз очса,
 Не тонг, тонгдан кунгил ранж,
 Жудо қилгай мени ой юз,
 Хумор кўз юлдузимдан ҳам.
 Сенга ўн тўртда боғландим,
 Ҳануз эркин булолмас дил,
 Ўзим доғман, ақд кирмас,
 Тузимсиз уттизимдан ҳам.
 (Э.В.)

УНДОВ

1-машқ. Ҳис-ҳаяжон ундовлари иштирокида гаплар тузинг.

Эҳ, вой, уф, оҳ, салом, офарин, раҳмат, бай-бай, вой-дод, оҳ-воҳ.

2-машқ. Гаплардаги ҳис-ҳаяжон ундовларини аниқлаб гапларни таржима қилинг.

1. Э, чумчукдан қурққан тариқ экармиди? (М.К.) 2. Э, Адҳамжон, ундоқ деманг, мен умуман нос чекмайман. (О.Ҳ.) 3. О-оҳ, яна бошлади бу аблаҳлар. (Ш.Х.) 4. Вой, қишда анор нима қилади. (Т.П.) 5. Э... мен боғдан келсам сен тоғдан келасан-а? (М.С.) 6. О, жуда яхши ҳунарингиз бор экан. (И.Р.)

3-машқ. Ҳайдаш-чақриш ундовлари иштирокида гаплар тузинг, уларни рус тилидаги ана шундай ундовлар билан таққослаб таржима қилинг.

Кишт, чуҳ, пишт, беҳ-беҳ, қурей-қурей, тур, ту-ту, пиш-пиш, чуҳ, дирр, ҳайт.

4-машқ. Гапларни ўқинг, кўчириг ва таржима қилинг.

1. Чўпонлар қур-ҳайтлаб қўйни ҳайдаган. ("Алпомииш".) 2. Соқи "чуҳ!" деб гаждум отга қамчи берди. (Ф.Й.) 3. От

узининг бу галги тўхташида эгасининг чуқ-чуқига ҳам сирт бериб туриб олди. (А.Қ.)

4. Йиғлатмагин Барчин гулдай бебахтди,
Курру-ё кур, ҳайт-а, бегимнинг оти! ("Алломши".)
5. Ҳала, дейман, бесоҳибнинг туяси,
Қачон келар бу туянинг эгаси. ("Алломши".)

5-машқ. Ифодали ўқинг, ундовларни топинг, шеърни ёд олинг.

Оломонга

Машраб осилганда қаёқда эдинг?
Чўлпон отилганда қаёқда эдинг?
Суриштирганмидинг Қодирийни ё
Қалқон бўлганмидинг келганда бало?
Ҳукмлар ўқилур сенинг номингдан,
Тарихлар тўқилур сенинг номингдан.
Нимасан? Қандайин сеҳрли кучсан?
Нечун томошага бунчалар ўчсан?
Қаршингда ҳасратли ўйга толаман,
Қачон халқ бўласан, эй, сен-оломон?!

(А.О.)

ТАҚЛИД СЎЗ

1-машқ. Товушга тақлидни билдирувчи сузлар иштирокида гаплар тузиб, уларни рус тилидаги тақлид сўзлар билан таққосланг.

Гумбур-гумбур, чарс-чурс, дўп-дўп, шиқ-шиқ, ғув-ғув, физ-физ, қасир-қусур, шилдир-шилдир, қий-чув, гулдур-гулдур, тақ-туқ, шақ-шуқ, гарч-ғурч.

2-машқ. Ҳолатга (образга) тақлидни билдирувчи сузлар иштирокида гаплар тузинг ва уларни рус тилидаги тақлид сузлар билан таққосланг.

Ялт-юлт, апил-танил, ғуж-ғуж, ярқ-ярқ, жимир-жимир, милт-милт, лип-лип.

3-машқ. Гапларни кўчириб тақлид сўзларни топинг ва маъносини изоҳланг.

1. Ширмонхон опа куйлагининг ёқасини хиёл очиб, бир-икки "туф-туф" деди... (М.И.) 2. Чигирткалар чирр-чирр этди. (Т.М.) 3. Боши деворга гурс этиб текканда

кўзлари бирдан ғилайлашиб кетгани эсига тушиб, Салтанат кулиб юборишига сал қолди. (Ў.У.) 4. Юраги қинидан чиққундай дук-дук уради. (О.) 5. Ишқалаб-ишқалаб бундай қарасам, бургутнинг патлари ялт-ялт қилиб турибди. (Ў.Умар.) 6. Асалхонни қушларнинг чуғур-чуғури уйғотиб юборди. (Х.ў.)

4-машқ. Шеърни ифодали ўқинг ва ёд олинг.

Мен ишқимни айтолмасам ўзингга,
Булутларга топшираман қалбимни.
Улар кўзинг осмонида безовта
Чақмоқ тахлит нақш этсинлар дардимни.

Мен ишқимни айтолмасам ўзингга,
Баланд тоққа бориб солай ҳаё-ху!
Пойинг узра дарё бўлиб тўлғонсин,
Чўққиларнинг бошидаги оқ уйқу.

Мен ишқимни айтолмасам ўзингга,
Вижир-вижир қалдирғочга айтайин:
Ҳар баҳорда шу зангори сўзлардан
Буготингда уя қурсин атайин.

Айтолмайин, чекиб оҳу полалар,
Ерга кўксим кўяр булсам ногаҳон.
Юрагимдан хабар топган долалар
Фарёд солиб қирга чиқсин бағри қон.

(О.М.)

СИНТАКСИС

1-машқ. Синтаксис сўзининг луғавий маъноси ҳамда у нималарни ўрганиши ҳақида маълумот беринг.

2-машқ. Сўз қўшилмасининг тенг ва тобе боғланишга мисоллар сзинг.

СЎЗ БИРИКМАСИ

3-машқ. Куйидаги сўз бирикмаларидаги бош сўз ва эргач сўзни аниқланг.

Баланд бино, қора қалам, уйга келмоқ, институтдан кетмоқ, талабанинг дафтари, Нигоранинг узуги, укаси учун олмоқ.

4-машқ. Бошқарув йўли билан бириккан сўз бирикмаларидаги воситаларни аниқланг.

Қиличдан уткир, тошдан қаттиқ, кутубхонага қатнамоқ, адабиётлардан фойдаланиш, касбни шарафламоқ, поездда келмоқ, тилга эътибор, дўсти билан суҳбатлашиш, ватан учун курашмоқ.

5-машқ. Мослашув йўли билан бириккан сўз бирикмаларидаги воситаларни аниқланг.

Менинг Ватаним, қаламнинг учи, сенинг ўртоғинг, Тошкент кўчалари, институт ҳовлиси, сўзнинг таъсирчан кучи, қовун ҳиди.

6-машқ. Битишув йўли билан бириккан сўз бирикмалари иштирокида гаплар тузинг.

Қизил қалам, кўм-кўк осмон, сифатли маҳсулот, чиройли ёзув, хатосиз иншо, зимдан қарамоқ, ёлғондан гапирмоқ.

7-машқ. Отли ва феълли бирикмаларни ажратиб кучириг.

Баланд бино, асалдай ширин, ҳаммадан кўп, китобни келтириш, Карим билан кетмоқ, кутубхонани кўриб, тез келган.

8-машқ. Шеърни ифодали уқинг ва ёд олинг.

Дилимнинг рангини гул билса бўлди,
Менинг кимлигимни эл билса бўлди.
Олис юлдузларга сиррим айтмирам,
Нолишимни тонгги ел билса бўлди.
Учарга ҳар қушдан пар топинмадим,
Парвозлар ҳадисин дил билса бўлди.
Жаҳолат меҳроби тошин упмадим,
Ўшал бағри тошим тил билса бўлди.
Дамлар шиквасига учма, омон бўл,
Фазлу камолингни эл билса бўлди.

(О.М.)

СОДДА ГАП

9-машқ. Қуйидаги сўз бирикмалари иштирокида гаплар тузиинг.

Ёшларнинг муқаддас бурчи, гўзал инсоний фазилатлар, ёш авлод, ватан фарзандлари, кутубхонага қатнамоқ, асалдай ширин, мустақил Ватан.

10-машқ. Гапнинг ифода мақсадига кўра турларини аниқлаб машқни кучиринг.

1. Ота-бола анчагача жим борди. (М.И.) 2. Онаси, углингиз бомдодга чиқиб кетдими? (М.И.) 3. Қоч кўзимдан, сен билан кейин гаплашаман! (М.И.) 4. Миршабга айтинг, қорини олиб кирсин. (М.И.) 5. Йигит булса, кулимсираб келиб, унга қул узатди. (Ў.У.) 6. Ҳозир нима иш қилиясиз? (У.У.) Боринг энди, ишингизни қилинг! (У.У.)

11-машқ. Гапларни оддий ва риторик суроқ гапларга ажратинг ҳамда таржима қилинг.

1. Нима, мени тергов қилмоқчимисиз? (Ў.У.) 2. Расул Оллоёрович, адолат борми ўзи бу дунёда?! (Ў.У.) 3. Сен баҳорни соғинмадингми? (А.О.) 4. Қафасдан бушалган ҳар куш қайтиб узини солурми? (Ҳ.Ҳ.) 5. Наҳотки Алнимардоннинг шунча меҳнатлари бемақсад кетса! (У.Ҳ.) 6. Сиз ҳали узингизни одам санайсизми? (А.О.)

12-машқ. Ҳис-ҳаяжон гапларини кучиринг ва таржима қилинг.

1. Олгинсой тонги нақадар гўзал!.. (Ш.Р.) 2. О, меваси тилни ёради, бирам лаззатли! (М.И.) 3. Мен етим ўсганман, оҳ, у етимлик!.. (Ғ.Ғ.) 4. Одам дунёга бир марта келади! (Ў.У.) 5. Сиздан тилим қисик жойим йуқ! (Ў.У.)

6. Ватан-она сузи нақадар лазиз!

Сенсан ҳар нарсадан мўътабар, азиз. (Уйғун.)

13-машқ. Шахси аниқ гапларини кўчириб таржима қилинг.

1. Бир тўйда ўзини қоронғига олди. (Т.Мурод.) 2. Кулочини кенг ёйди. (Т.Мурод.) 3. Даврани тагин бир айланиб чопди. (Т.Мурод.) 4. Рақибимга ишонаман. (С.А.) 5. Исроилдан айрилиб қолдик. (С.А.) 6. Жавоб кутяпмиз. (С.А.) 7. Шу гапларнинг ростлигига ишонаман. (С.А.)

14-машқ. Шахси ноаниқ гапларни кўчиринг ва таржима қилинг.

1. Шундай гапларни айтдилар. (П.Қ.) 2. Тезроқ тайёрлансинлар. (П.Қ.) 3. Шотиларни секин тикладилар, учин-

ни девор қиррасига тираб кўйдилар. (П.Қ.) 4. Бушашиб ҳеч нарса деёлмай қолган Давлатхонни олиб чиқиб кетдилар. (П.Қ.) 5. Майли, мени қиймалаб ташласинлар! (П.Қ.) 6. Мени пулга сотдилар! (П.Қ.)

15-машиқ. Шахси умумлашган гапларни кўчириш ва таржима қилиш.

1. Берсанг-оласан, эксанг-ўрасан. 2. Гап билгунча, иш бил. 3. Амалга қарама, ақлга қара. 4. Маслаҳатни марддан сура. 5. Уддасидан чиқмасанг, уринма. 6. Номусни ёшликдан асра. (Ў.Х.М.)

16-машиқ. Шахси топилмас гапларни кучириш ва таржима қилиш.

1. Дарёнинг у юзига ўтишга туғри келади. (С.Абдулла.) 2. Раиснинг ўзи борида гапирилсин! (А.Қ.) 3. Сенинг номинг Адҳам Дағаровнинг рўйхатига тушиши керак. (О.Ҳ.) 4. Ойни этак билан ёпиб бўлмас. (Мақол.) 5. Минг хил масала билан бош қотиришга туғри келади. (Ойбек.) 6. Олдин ўқинини битириш керак. (А.Д.)

17-машиқ. Атов гапларни кўчириш ва таржима қилиш.

1. Ойдин. Тиниқ кум-кук зумрад кеча. (А.Қаҳ.) 2. Кеч. Водийга қоронғилик чуққан. Жимжитлик. (О.Ё.) 3. Кеч куз. Дарахт япроқлари сарғайиб, тўкилиб бўлаёзди... (М.И.) 4. Яна баҳор. Дарахтлар секин-секин куртаклана бошлаган. (Ойбек.) 5. Ярим кеча. Куз охирлаб қолганидан хона совуқ. (А.Д.) 6. Саратон. Кун буйи еру кукни жизғанақ қилиб кўйдирган қуёшнинг ботишига сал бор. (О.Ҳ.)

18-машиқ. Бир бош бўлакли ва икки бош булакли гапларни ажратиш кўчириш ва таржима қилиш.

1. Азиз кулди. (О.Ҳ.) 2. Эшик кўнғироғини босди. (О.Ҳ.) 3. Кун ботиш олдида эшик кўнғироғи жиринглади. (О.Ҳ.) 4. Азонда уйғонаман. (Ойбек.) 5. Қаҳратон қиш... Изгириш шамол... (Ойбек.) 6. Ҳамма жимиб қолди. (Мир.Ос.) 7. Тўй бошланди. (О.Ҳ.) 8. Шу пайт телефонлардан бири жиринглади. (О.Ҳ.)

19-машиқ. Гапларни кучириш. Гап булакларининг одатдаги ва ўзгарган тартибини аниқлаш.

1. Улар янги келган дам олувчилардан эдилар. (О.Ҳ.)

2. Нисбат қонунларининг
Бордир ҳақиқати. (Э.В.)

3. Болалар завқ билан кулдилар. (М.И.) 4. Уста Алим
ажабланиб Отабекка қаради. (А.Қ.) 5. Кумушбиби йиғи-
дан қизарган кузини катта очиб сўради. (А.Қ.)

6. Ватерлоода хато қилди Наполеон — Жаҳонгирнинг
қайтди шу кун омади. (А.О.)

7. Тун чуқди.

Уфққа урилди қуёш.

(О.М.)

8. Бошқалардек севишдик биз ҳам.

Куйиб юрдик бошқалар каби.

(О.М.)

20-машқ. Гапларни кўчиринг. Бош булақларнинг тагига чизинг ва таржима қилинг.

1. Бўри полвон атайин шу болани етаклаб келди. (Т.М.)

2. Ёш ёзувчи хонасига қайтиб кирди. (А.Д.) 3. Арча ёғочидан ишланган оғир дарвоза ичкарига базўр тортилди. (Ш.Х.) 4. Машина кўздан ғойиб булғач, Ҳасан челак ушлаб иш бошининг олдига келиб тўхтади. (М.С.) 5. Институтга кира олмаганини Салтанат кейинроқ эшитди. (У.У.)

6. Толиб бошқа гап айтмай айвонга бориб китобини қўлига олди. (С.А.)

21-машқ. Гапларни кўчиринг. Воситали ва воситасиз тўлдирувчиларни аниқлаб тагига чизинг. сурогини кўйинг.

1. Мен тагин отамизни қидираман. (Т.М.) 2. Асир шароб ичиб, товоқдаги гуштдан еб кўрсатди. (Мир.Ос.)

3. Салтанатнинг бу саёҳатдан асло ёмон нияти йўқ эди. (У.У.) 4. Уларни ҳар қандай йўл билан қўлга тушириш мумкин. (О.Х.) 5. Йигит бетоқатлик билан посздни кутаркан, вақт жуда ҳам имиллаб ўтарди. (А.Д.) 6. Ҳусайн Бойқаро мулозимлари билан отини қаттиқ ҳайдаб, лашкарга етди. (Ойбек.)

22-машқ. Қаратқич ва сифатловчи аниқловчиларни аниқлаб гапларни кучиринг. Таржима қилинг.

1. Арслонқул қудратли оёқларини узатиб, қизнинг ёнига оғир утирди. (Ойбек.) 2. Фуломжон Ҳаётининг товони-

га тушиб турган узун сочлари сингари мажнунтолнинг ҳам бир маҳаллар сувга чўзилган, сувга етай-етай деб қолган узун, нозик новдаларини эслади. (М.И.) 3. Саидий эшикнинг оғир, аммо юмшоқ пардаси орасидан утиб, уйига кирди. (А.Қаҳ.) 4. Тоғнинг соя тарафи тўқ яшил тусга кирган. (С.А.) 5. Сарик, қизил, оқ — хилма-хил гуллар. (Ойбек.) 6. Қизнинг салқин, юмшоқ қулидан ушлаб нарёғи текис кетган сўқмоққа чиққунларича куйиб юбормади. (П.Қ.)

23-машқ. Гапларни кучиринг. Ҳолларни аниқлаб тагига чизинг ва гапларни таржима қилинг.

1. Пешинга яқин антиқа воқеа содир бўлди. (М.С.) 2. Нега ёлғиз ташқарига чиқаяпсан? (М.С.) 3. Азиз жимжит хонада ҳозир бир ўзи ўтирганча, уша папкани очди. (У.У.) 4. Мингбоши куйиб-пишиб ўтирган еридан зўрға турди. (М.И.) 5. Даврада енгил кулги кутарилди. (Мир.-Ос.) 6. Кеча кечга яқин Эргаш Бардош ижод уйидан ташқарига чиқиб, зинапоя олдидаги узун курсида ҳордиқ чиқариб ўтирди. (О.Ҳ.) 7. Вой, нега эртага келаркан, бугун келсин. (С.А.)

24-машқ. Уюшиқ булақлар ва умумлаштирувчи сузларни аниқлаб гапларни кучиринг.

1. Ним қоронғи, захкаш ҳужрада улфати чорнинг суҳбаги узилмас эди. (Ойбек.) 2. Алоиддин Машҳадий асабий, жиззаки, сезгир шахс; арзимаган нарсага кишидан кунгли қолади. (Ойбек.) 3. Ёшу қари, эркак аёл — ҳамма меҳмонларни кутиб олишга пешвоз чиқибди. (Ойбек.) 3. Шу ҳовли-жой, мана шу дарахтлар, курси, сўри — ҳаммаси меники. (А.Қаҳ.) 4. Ўтганида ҳавасим келади, қанд-қурслари. жийдалари бирам кўпки. (Ойбек.) 5. Аммо орқадан ҳамон отликлар, аравалар, туялар кучкидай бостириб келмоқда эди. (П.Қ.) 6. Гулзорнинг нариги томонида даройи, ҳусайни, яқдона, чарос, кишмиш — турли узум ишқомлари бор эди. (Ж.Ш.) 7. Хонада стол, карават, китоб терилган шкаф — керакли нарсалар бор эди. (Ҳ.Ғ.)

25-машқ. Ундалма ва кириш сузларни аниқлаб гапларни кучиринг ва таржима қилинг.

1. Мулла Фазлиддин, ёғий келса пўлат сандиғингизни тинч қуймас... (П.Қ.) 2. Бобуржон, сизнинг дилинғиз бе-

губор, сиз нодир истеъдодли фидокор йигитсиз! (П.Қ.)
3. Ваҳолангки, шу зигирдай бола ҳаммамизни ногораси-
га уйнатяпти... (У.У.) 4. Буларнинг бошига Катюша оло-
вини сочиш керак. (И.Р.) 5. Ниҳоят, Марғилонда туриш
фикридан қайтиб, Тошкент жўнаш хаёлига тушди. (А.Қ.)
6. Санобар, яна юрагимни эзма. (А.Д.) 7. Олам кечикиб
кетди-я, Жамшид? (Ш.Х.)

26-машқ. Шеърни ифодали уқинг ва ёд олинг.

Кетиб, ҳолимни сиз забун этдингиз,
Бу бирла кимларни мамнун этдингиз?

Васлингиз чин умрим маъноси эрди,
Айрилиқни нечук мазмун этдингиз?

Куйингизнинг эрдим битга мажнуни,
Бу иш билан юз бор мажнун этдингиз.

Дилкаш биродардан, дўстдан йироқлаб,
У ёқларда кимни яқин этдингиз?

Қалбингиз — борингиз қолдириб менда,
Наҳот бошқа юрак фусун этдингиз?!

Бир-бировга гуллар тутиб улгурмай,
Баҳорга мунча тез якун этдингиз?

Айтинг, қайлардасиз, соғ-омонмисиз;
Лаҳзаларни йилдан узун этдингиз?...

(О.М.)

ҚУШМА ГАП

1-машқ. Боғланган қўшма гапларни кучиринг, боғловчи воситалар-
ни аниқлаб таржима қилинг.

1. Ташқарида чақмоқ ялтирар ва баҳор ёмғири сало-
батли шовилларди. (П.Қ.) 2. Дарахтларнинг таналарига ҳаёт
суви югурди-да, кўм-кўк барглар мавж ура бошладди.
(Ш.Р.) 3. Шу онда қаттиқ қарсак чалинди-ю, ҳамма урни-
дан турди. (А.Қаҳ.) 4. Мен уялиб ерга қарайман, аммо

Турғун писанд қилмай шафтолини мақтайди. (Ойбек.)
5. Машина катта жар ёқасига келиб қолди-ю, шофёр
хушёрлик қилиб тўхтатди. (Р.Ф.) 6. Ё бирон дайди ўқ те-
гиши, ё Фуломжон таниб қолиши мумкин эди. (М.И.)

7. Ё етарман мақсадимнинг чўққисига охири,
Ё бу йулда шум ажалдан топгуси ором, бу жон.
(Ибн Сино.)

8. Баъзан акам ҳужранинг тозалигидан хабар олар эди,
баъзан мен бориб, унинг тозалигини текшириб келар эдим.
(С.Айн.)

2-масъ. Эга, кесим, тўлдирувчи ва аниқловчи эргаш гапли қўшма
гапларни алоҳида-алоҳида ажратиб кўчиринг ҳамда таржима қилинг.

1. Ниятим шуки, дўстим, кўзингнинг оқу қораси бўлган
қизингнинг бахти очилсин. (Ш.Р.) 2. Биз шундай замон-
дамизки, илм-техника йули ҳаммага очиқ. (А.Қаҳ.) 3. Ким-
нинг сўзи тўгри бўлса, унинг халқ олдида эътибори юқори
бўлади. (Х.Ф.) 4. Шуни билингки, ҳар бир янгилик беҳо-
сият бўлмайди. (Ас.М.) 5. Кимки бўлса дилозор, ундан
элу юрт безор. (Мақол.) 6. Ким бировга чуқур қазиса, унга
ўзи йиқилади. (Мақол.) 7. Лекин энг ёмони шундаки, Рих-
сибой ака қўлга киритилган ютуқ билан таққа тўхтаб қолди.
(Р.Ф.) 8. Мен шундан кўрқаманки, орамизда ҳали икки-
ланувчилар бор. (Ҳ.Ҳ.)

3-масъ. Равиш, улчов-даража, чоғиштириш ва ўхшатиш эргаш гап-
ли қўшма гапларни алоҳида-алоҳида ажратиб кўчиринг ҳамда таржима
қилинг.

1. Гуё қуёш ойни кузатганидай, ўт булиб орқангдан
кезмоқдаман мен. (Уйғун.) 2. Дарахт япроқлари саргайиб,
ариқларда хазон уюмлари оқиб келди. (Ас.М.) 3. Биз қан-
чалик кўп йўл юрган сайин, манзил шунчалик узоқлаш-
гандай бўлар эди. (С.А.) 4. Йигитнинг сазоси сингунча,
ҳўкизнинг шохи синсин. (Мақол.) 5. Ҳозир мен сизнинг
олдингизда шундай бир ноқулай аҳволдаманки, гуё сиз
янги танишгандай кўринасиз. (П.Т.) 6. Ичкарида ашула
тугаб, шовқинли кулгу кўтарилди. (Ас.М.) 7. Чуқур қанча
куп бўлса, аравакаш ҳам шунча нотинч бўлади. (А.Қаҳ.)
8. Кул бўлиб яшагунча, мард бўлиб улган яхши. (Мақол.)

4-машқ. Сабаб, мақсад, пайт ва урин эргаш гапли қўшма гапларни алоҳида-алоҳида кучиринг ҳамда таржима қилинг.

1. Султонмурод подшолардан афзал, чунки оламнинг хазинаси унинг бошига жамланган. (Ойбек.) 2. Жаҳд келганда, ақл қочади. (Мақол.) 3. Сўзим қандай таъсир этаркан деб, диққат билан унга тикилдим. (А.Қаҳ.) 4. Катта кема қасққа юрса, кичик кема ҳам шу ёққа юради. (Мақол.) 5. Куз қаерда булса, меҳр ҳам шу ерда бўлади. (Мақол.) 6. Самандаров жавоб бергунча бўлмай, ўтирганлардан бири ирғиб ўрнидан турди. (А.Қаҳ.) 7. Одамлар яхши яшасин деб, тинчликка имзо чекдик. (F.F.) 8. Бекат яқин бўлгани учун, поезд секинлаб борарди. (П.Қ.)

5-машқ. Шарт, тўсиқсиз ва натижа эргаш гапли қўшма гапларни алоҳида-алоҳида кўчиринг ҳамда таржима қилинг.

1. Оксананинг шундай аччиги келдики, ҳатто бурнининг учигача қизариб кетди. (С.А.) 2. Бир киши тарихни яратмаса ҳам, кишининг тарихда юксак ўрни бор. (F.F.) 3. Шамол бўлмаса, дарахтнинг барги қимирламайди. (Мақол.) 4. Куюш порлаб турса ҳам, кун анча совуқ эди. (С.З.) Япроқлар шундай товланадики кўзингиз қамашади. (Ойбек.) 6. Қалб саломат бўлса, ақл ҳам, фикр ҳам саломат бўлади. (С.А.)

6-машқ. Куйидаги шетрни ифодали ўқинг ва ед олинг.

Ватандин яхши ёр бўлмас

Жаҳонда мен туғилган
 Ўлкадек ҳеч бир диёр булмас,
Бу янглиғ боғу гулшан
 Ҳам бу янглиғ гулузор бўлмас.
Ватан севмақдин ортиқ
 Менга оламда шиор булмас.
Ватан ишқида ёнган қалб
 Билингики, асти хор булмас,
Ватан севган муродига
 Етур, ҳеч дилда зор бўлмас.
Саодатга макондир
 Қай чаманга сен қадам қўйсанг,

Узингни бахтли бил юртда
Яшашнинг завқини туйсанг,
Чин одамсан, чин ўғлонсан
Юракдан элни чин суйсанг,
Ватан севмоқ саодатдир,
Агар наслинга сен куйсанг,
Ватанни севмаган инсон
Жаҳонда бахтиёр булмас.

Туйиб боққил бу юрт ҳуснигаким,
Кўнглингни чоғ этгин,
Бу элнинг уғлиман, деб
Қил гурур, кўксингни тоғ этгин.
Ватан ҳар зарра тупроғин
Кўзинга сен қароғ этгин,
Боболар маскан этган
Бу азиз тупроқни боғ этгин,
Ярашгай ифтихор этсангки,
Ортиқ ифтихор булмас.

Зулоли таъмини топмам
Сира болу шакарларда,
Ватан ёди эрур қалбимда
Булсам мен сафарларда,
Жамолига тўелмасман
Кезиб қишлоқ, шаҳарларда,
Қизил гул баргида булбул
Каби сайраб саҳарларда,
Яна шоир қилур такрор,
Ватандин яхши ёр булмас.

(Э.В.)

Илова

1. — Бугун қайси кун?
 - Сешанба.
 - Ҳозир соат неча (нечи) бўлди?
 - Тўртдан йигирма минут утди. (16.20)
 - Дарс қачон тугайди?
 - Соат олтида. (18.00)
 - Уйга соат нечада кетасиз?
 - Ўн бешта кам еттида. (18.45)
2. — Ассалому алайкум.
 - Ваалайкум ассалом.
 - Ишлар қалай?
 - Яхши, раҳмат.
 - Қандай янгиликлар бор?
 - Ҳозирча янгилик йўқ. Узингиз қалайсиз?
 - Раҳмат, яхши.
3. — Юринг, тушлик қиламиз.
 - Юринг.
 - Нима еймиз?
 - Мен палов ейман. Сиз-чи?
 - Мен ҳам. Салат оламизми?
 - Ҳа. Нима ичамиз?
 - Шарбат ича қолайлик?
 - Бўпти.
 - Бизга иккита палов, нон, салат ва иккита олма шарбати беринг.
 - Марҳамат.
4. — Ассалому алайкум!
 - Ваалайкум ассалом!
 - Яхшимисиз?

- Яхши, раҳмат. Ўзингиз, яхшимисиз?
- Раҳмат, яхши.
- 5. — Келинг, танишайлик?
 - Бўпти, келинг.
 - Исмингиз ким?
 - Исминим Шухрат. Сизники-чи?
 - Меники Карим.
 - Сиз қаерда яшайсиз?
 - Мен Чилонзорда яшайман. Сиз-чи?
 - Мен Юнусободда тураман.
- 6. — Сиз ҳовлида турасизми ёки секцияда?
 - Секцияда.
 - Уйингиз неча (нечи) хонали?
 - Тўрт хонали.
 - Сиз-чи? Қаерда турасиз?
 - Мен ҳовлида тураман.
 - Ҳовлингиз қаерда жойлашган?
 - Чилонзорда.
 - Қайси кўчада?
 - Бобур кўчасида.
 - Ҳовлингиз кагтами?
 - Йўқ, кичкина.
- 7. — Кечирасиз, мумкинми?
 - Ҳа, кинг.
 - Нега дарсга кеч қолдингиз?
 - Домла, мазам йўқ, шамоллабман.
 - Врачга мурожаат қилдингизми?
 - Ҳали учраганим йўқ.
 - Албатта, врачга учранг.
 - Хуп, машғулотдан сўнг учрайман. Утирсам майлими?
 - Утиринг.
- 8. — Қаерда тугилгансиз?
 - Тошкентда.
 - Қаерда ишлайсиз?
 - Заводда.
 - Қайси заводда?
 - Трактор заводида.
 - Касбингиз (мутахассислигингиз)?
 - Инженер.

9. — Қаерда ўқийсиз?
 — Шарқшунослик институтида.
 — Қайси факультетида?
 — Иқтисод факультетида.
 — Нечанчи босқичда?
 — Учинчи босқичда.
10. — Ёшингиз нечада?
 — Ўттиз иккида (32).
 — Нечта фарзандингиз бор?
 — Бир ўғил, бир қизим бор.
 — Келинойим (кеннойим) қаерда ишлайдилар?
 — Мактабда ишлайди.
 — Узингиз-чи? Уйланганмисиз?
 — Йўқ, энди уйланмоқчиман.
11. — Бу поезд қаердан келди?
 — Поезд Ашхободдан келди.
 — Сиз шу поездда келдингизми?
 — Ҳа, шу поездда.
 — Менинг ҳам ўртоғим келишни керак эди. Кутиб олишга чикувдим.
 — "Тошкент" меҳмонхонасига қандай борса бўлади?
 — Мана бу, бекатдан 9-трамвайга ўтирасиз ва "Мустақиллик" бекатида гушасиз.
 — Раҳмат.
12. — Андижонга билет борми?
 — Қачонга?
 — Бугунга.
 — Соат нечадаги рейсга?
 — Соат учдаги рейсга.
 — Бор.
 — Иккита билет беринг?
 — Паспортларни узатинг.
 — Марҳамат. Битта билетнинг баҳоси қанча?
 — 6000 сўм.
13. — Олма неча пул?
 — Беш юз (500) сўм.
 — Арзонроқ қилинг.
 — Қанча оласиз?
 — Икки кило. Тўрт юз (400) сўмдан берсангиз.
 — Майли, олинг.

14. — Мана бу конфетингиздан бир кило беринг.
 — Марҳамат, яна нима берай?
 — Тухум яигими?
 — Ҳа, янги.
 — 10 дона беринг.
 — Хуп.
 — Донаси қанча?
 — 20 сўм. Яна нима?
 — Икки шиша қатиқ ҳам беринг.
 — Марҳамат.
 — Ҳаммаси қанча бўлади?
 — Бир минг эллик (1050) сўм.
15. — Мумкинми?
 — Ҳа, киринг.
 — Нега ишга кеч қолдингиз?
 — Собир Алиевич, тобим йўқ.
 — Врачга учрадингизми?
 — Ҳали учраганим йўқ.
 — Албатта, учранг.
 — Хуп, утирсам майлими?
 — Утиринг.
16. — Сизга қандай ранг ёқади?
 — Менга кўк, яшил ранглар ёқади. Сизга-чи?
 — Менга эса оқ, қизил ва сариқ ранглар ёқади.
 — Тугилган кунга қандай рангли гул совға қилса бўлади?
 — Пушти рангли гул совға қилиш керак, чунки бу ранг ҳаммага ёқади.
17. — Сизларда қанақа гуллар бор?
 — Бизда чиннигул, атиргул ва лола бор.
 — Мен гул олмоқчи эдим. Қайси гулдан олганим маъқул?
 — Гулни кимга олмоқчисиз?
 — Дустимга, тугилган куни эди.
 — Дўстингиз қанақа рангни ёқтиради?
 — Оқ, қизил рангларни ёқтиради?
 — Ундай бўлса мана бу қизил рангли чиншигулдан олинг.
 — Раҳмат, чиройли гулдаста қилиб берсангиз миннатдор булар эдим.

18. — Сиз ишга кириш учун келдингизми?

— Ҳа.

— Касбингиз?

— Иқтисодчи.

— Маълумотингиз?

— Олий.

— Илгари қасрда ишлагансиз?

— “Зумрад” фирмасида.

— У ердан нега бўшмоқчисиз?

— Фирмангиз уйимга жуда яқин, шунинг учун.

— Яхши. Бизга иқтисодчилар жуда керак.

— Мен қанча маош оламан?

— 200 доллар. Яна эллик фоиз мукофот пули ҳам

бор.

— Иш режими қандай?

— Иш соат саккиздан бешгача.

19. — Кечирасиз, амаки, Фаргона йўли кўчасининг қаер-далигини биласизми?

— Ҳа, биламан.

— Қандай борса булади?

— Ҳозир туғрига борасиз, кейин чапга буриласиз.

— Раҳмат.

20. — Лаббай, эшитаман.

— Бу деканатми?

— Мен ким билан гаплашяпман?

— Декан котибаси билан.

— Собир Алиевич ўзларидами?

— Ҳа, кечирасиз, ким сўраяпти?

— Ректор ёрдамчиси. У кишига айтинг ҳозир ректор билан улайман.

— Хуп, булади.

21. — Лаббай, эшитаман.

— Ассалому алайкум. Бу Азимовларнинг уйими?

— Ҳа.

— Анваржон уйдаими?

— Ҳа, уйда ҳозир чақираман. Ким сўраяпти?

— Мен унинг дўсти Бобурман.

— Ҳозир...

— Алло, салом Бобур. Қалайсан?

— Салом, Анвар. Яхши юрибсанми?

- Раҳмат, яхши.
- Бугун мусобақага борамизми?
- Ҳа, борамиз. Соат олтида спорт залининг олди-да учрашамиз.
- Хуп. Хайр.
- Хайр.
- 22. — Алло, бу тез ёрдамми?
- Ҳа, нима бўлди?
- Укам (синглим)нинг иситмаси баланд.
- Неча?
- Уттиз саккиз-у олти.
- Еши нечада?
- Олти ёшда.
- Исми фамилияси?
- Шуҳрат Раҳимов.
- Манзил?
- Навоий кучаси, 35-уй, 8-хонадон.
- Кутинг, ярим соатда врач боради?
- Раҳмат.
- 23. — Қайси тишингиз оғрияпти?
- Ўнг томондан учинчиси.
- Э, шишибди-ку!
- Ҳа, икки кундан бери ухлаганим йуқ. Олиб ташланг, илтимос.
- Йуқ, шишган тишни олиш мумкин эмас. Даволаймиз.
- Жуда ёмон оғрияпти.
- Ҳозир тозалаб ташлаб, дори қўяман.
- Илтимос, тезроқ.
- 24. — Сизни нима безовта қиляпти?
- Ўнг биқинимнинг юқори қисми оғрияпти, бошим айланиб, қайт қиляпман.
- Иштаҳангиз қалай?
- Иштаҳам йуқ.
- Иситмангиз борми?
- Ҳа, жуда оз.
- Сизда сариқ касалнинг аломатлари бор. Ҳозир анализ топширасиз.
- Хуп.
- 25. — Автобус қаерга боради?

- Юнусободга.
 - Сал уртароққа сурилинг.
 - Майли.
 - Иккита билетга узатиб юборинг.
 - Хўп... Мана билетингиз.
 - Кейинги бекатда тушасизми?
 - Йўқ, тушмайман.
 - Ўтиб кетай.
 - Марҳамат, ўтинг.
 - Сиз ҳозир тушасизми?
 - Ҳа, тушаман.
26. — Синглим сизларда шу дорилар борми?
 — Томоқ оғриқ дори ва бош оғриқ дори бор. Куз дориси йўқ.
- Куз дориси қачон бўлади?
 - Эртага.
 - Ҳозир қанча тўлай?
 - Кассага 300 сўм туланг.
 - Хўн, раҳмат... Мана чеки.
27. — Ана у этикни кўрсатинг.
- Марҳамат.
 - Печанчи размер?
 - Қирқинчи.
 - Печа пул?
 - 5000 сўм.
 - Ранги қорасидан борми?
 - Ҳа, бор.
 - Икки дона беринг, бир жуфт калиш ҳам.
 - Хўп, ... мана.
 - Ҳаммаси қанча бўлади?
 - 13000 минг сўм.
28. — Ассалому алайкум, уста ака.
- Ваалайкум ассалом, келинг.
 - Сизга мана бу этик ва туфлини олиб келдим.
 - Яхши, нима қилиш керак.
 - Этикнинг тагини миҳлаб, бошқа замок қуйиш керак, туфлининг эса икки ёнини тикиш лозим.
 - Икки кунда тайёр бўлади.
 - Хўн, раҳмат.
29. — Навбатнинг охири ким?

- Мен.
- Сиз кимдан кейинсиз?
- Ана у кишидан кейинман.
- Яхши.
- Сочингизни қандай олай?
- Кулоқларимни очиб, калталаштиринг.
- Хуп.
- Кейин ювиб қуйсангиз.
- Хуп булади.
- 30. — Қайси пьеса бўляпти?
- “Зебунисо” драмаси.
- Чиптанинг нархи қанча?
- 300 сўм.
- Иккита чипта беринг.
- Хуп.
- Иложи булса, олдинги жойлардан бўлсин.
- Мана, 3-қатор, 25-26-жойлар.
- Раҳмат. Соат печада бошлаяди?
- Соат саккизда.
- 31. — Илк баҳорда ўлкамизга қайси қушлар учиб келади?
- Аввал турна ва лайлак, сўнгра қалдирғоч.
- Қайси усимликларини баҳор элчилари дейиш мумкин?
- Лола, бойчечак, чучмома, лолақизгалдоқ, қоқиутларни.
- Ўлкамиздаги қайси дарахтлар энг олдин гуялайди?
- Олдин бодом, кейин ўрик дарахти.
- 32. — Сиз об-ҳаво маълумотини эшитдингизми?
- Ҳа.
- Бугун об-ҳаво қандай бўлади?
- Бугун 18 даража илиқ бўлиб, ёғингарчилик булмас экан.
- Эртага-чи?
- Эртага эрталаб булут булиб, тушда қор аралаш ёмғир ёғар экан.
- Совуқ бўлар экан-да?
- Албатта, қалин кийиниш керак.
- Маслаҳатингиз учун катта раҳмат.

33. — Мана бу пальтони кўрсам бўладими?
 — Бўлади, марҳамат. Ўзингизгами?
 — Ҳа, ўзимга.
 — Нечанчи размер?
 — Эллигинчи размер.
 — Кийиб кўрсам бўладими?
 — Ҳа, албатта... Сизга жуда ярашди.
 — Қанча туради?
 — 100000 сўм. Оласизми?
 — Ҳа, олиман.
34. — Ассалому алайкум.
 — Ва алайкум салом.
 — Сизларди бўни жойи борми?
 — Ҳа, бор.
 — Неча кишилик хоналар?
 — Тўрт кишилик, икки кишилик, уч кишилик хоналар бор.
 — Бизга иккита икки кишилик хона беринг.
 — Ҳўн, паспортларингизни берингизлар.
 — Мана, паспортлар.
 — 415, 420-хоналар сизларники. Яхши дам олингизлар.
 — Раҳмат.
35. — Илтимос, соатимни кўриб берсангиз.
 — Соатингизга нима қилди?
 — Индамайанти (орқада қоляпти, олдинга кетяпти).
 — Қачондан бошлаб шундай бўляпти?
 — Икки кун бўлди.
 — Танлаб кетинг, тузатиб қўямиз.
 — Қачон келай?
 — Икки кундан сўнг хабар олинг.

36.

Матн

Мен эрталаб соат олтида уйқудан уйғонаман. Ўрнимни тартибга солиб, бадантарбия қиламан. Кейин тишларимни тозалайман. Юз-қўлимни юваман. Соат олтида нопушта қиламан. Сўнгра кийиниб ўқишга жўнайман. Соат саккизда институтда бўламан.

Бизнинг оила

Бизнинг оиламиз уш кишидан иборат: бобом, бувим, отам, опам, икки акам, укам, опам, синглим ва мен. Бобом ва бувим — пенсионер. Отам — фабрикада бош иқтисодчи бўлиб ишлайди. Опам — мактабда математикадан дарс беради. Катта акам — муҳандис. Кичик акам — Тошкент Давлат меъморчилик институтида таҳсил олмакда. Опам — тикувчи. Синглим 8-синфда ўқийди. Укам — болалар боғчасига боради. Мен Тошкент давлат шарқшунослик институтининг иқтисод факультетига ўқийман. Бизнинг оиламиз аъзолари бир-бирларини жуда ҳурмат қиладилар. Биз аҳил ва иноқ яшаймиз.

Наврӯз

Наврӯз — халқ байрами. Бу кунни форсийлар **наврӯз** (янги кун), туркийлар эса **йил боши** деб атайдилар. 21 март, баҳор тенг кунинги, янги йилнинг бошланишидир. Шу кунни бутун халқ ўз миллий кийимларида сайлга чиқади. Ҳамма ерда сумалак, ҳалим, куксомса каби таомлар тайёрланади. Миллий кураш, кўпқари (улоқ), дорбоз ва бошқа халқ ўйинлари ўтказилади. Кишилар ўз қадрдонларининг қабрларини зиёрат қиладилар. Байрамнинг эртаси кунни ҳамма ерда дехқончилик учун тайёргарлик ишлари бошланади.

Самарқанд

Самарқанд қадимий ва гўзал шаҳар. Самарқанд 3000 йиллик тарихга эга. Буюк жаҳонгир Амир Темур ҳам шаҳарнинг обод ва чиройли бўлишига алоҳида эътибор берган. Амир Темурнинг набираси шоҳ Мирзо Улуғбек даврида Улуғбек мадрасаси, кейинги даврларда эса Шердор, Тиллакори мадрасалари қурилган. Ана шу мадрасаларда Улуғбек, унинг шогирди Али Қушчи ва бошқа машҳур олимлар дарс беришган. Шаҳарда яна Шоҳи Зинда, Гўри Амир ва Бибихоним мақбаралари ҳам бор. Самарқандда чиройли замонавий бинолар ҳам кўп.

Ал-Хоразмий

Абдужаъфар Муҳаммад ибн Мусо Ал-Хоразмий ҳо-
лмлик буюк математик ва мунажжим. У 780 йилда Хи-
нда туғилган. Ал-Хоразмий Бағдоддаги Шарқнинг илк
академияси "Донолар уйи"да таълим олган. Ал-Хораз-
мий жаҳонда биринчи бўлиб математика фанига асос
солган. У ҳиндлар яратган нўлдан тўққизгача бўлган ра-
қамларни ном-фанга олиб кирган ва нўл ёрдамида катта
сонлар ёзини мумкинлигини кашф қилган. Бу рақамлар
Ал-Хоразмийнинг китоби орқали Европага ўтган. Китоб
араб тилида ёзилгани учун рақамлар ҳам "араб рақамла-
ри" номини олган. Ал-Хоразмий сўзи лотин тилида ўзга-
риб алгоритмга, алжабр сўзи эса алгебрага айланган. Ал-
Хоразмийнинг "Зиж" юлдузлар жадвали, "Ҳинд рақам-
лари ҳисоб-китоби", "Тенглама ва қаршилантириш ҳисо-
би мухтасари" ("Ал-мухтасар филжабр вал муқобала"),
"Ернинг шакли ҳақида китоб" ("Китабу сурат ал арз")
китоби асарлари бор.

41.

Абу Наср Форобий

Абу Наср Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Узлуғ Тархон
Форобий ўрта Осиёлик машҳур файласуф, қомусий би-
лимшир соҳиби бўлган олим. Абу Наср Форобий 873 йилда
Сирдарё бўйидаги Фароб қишлоғида ҳарбий хизматчи оила-
сида туғилган. Бошланғич маълумотни она шаҳрида олган.
Кейин Шош, Бухоро, Самарқанд шаҳарларида ўқиган.
Сўнгра Бағдодда ўз билимини оширган, у ерда юнон тили
ва фалсафасини шарҳлаб дунёга танитгани учун "Шарқ
Арасту"си номини олган. Форобий 70 дан ортиқ тилни
билган. У 160 дан ортиқ асарлар ёзди. Унинг "Қонун
ҳақида китоб", "Фалак ҳаракатининг доимийлиги ҳақида",
"Илмларнинг келиб чиқиши ва таснифи", "Физика асо-
лари ҳақида китоб" асарлари бор. Унинг "Қонун ҳақида
китоб" асари мусиқий назарияга бағишланган, олимнинг
ўзи моҳир мусиқачи ва шоир бўлган.

Абу Наср Форобий 950 йилда Дамашқ шаҳрида ва-
фот этган.

Абу Райҳон Беруний

Абу Райҳон Муҳаммад ибн Аҳмад Беруний қомусий олим, файласуф, ботаник, математик, мунажжим, табиатшунос, физик, шоир, адабиётшунос ва ёзувчи. У 973 йилда Хоразмнинг қадимий пойтахти Қиёт шаҳри яқинидаги қишлоқда туғилган. (Беруний — "ташқи шаҳарда яшовчи киши".) Унинг илм-фанга қизиқиши ёшлигидан кучли бўлган. Уша пайтда Хоразмда куплаб машҳур олимлар яшаган. У Шарқнинг бой маданиятини пухта эгаллаган. Қадимги юнон илми билан танишган. Абу Райҳон араб, суғд, форс, юнон, яҳудий тилларини билган. Ҳиндистонда яшаган вақтида санскрит тилини урганайди. Буюк олим 1035—36-йилларда ўз илмий ишларининг рўйхагини тузган. Унинг барча асарлари 152 та. Лекин олимларимизга фақат 28 таси маълум. Абу Райҳон Беруний 1048 йилда вафот этган. Олимнинг "Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар", "Доривор ўсимликлар ҳақида китоб", "Ҳиндистон", "Маъданшунослик" (Минералогия) каби асарлари машҳурдир.

1973 йили бутун инсоният олим туғилган кунининг 1000 йиллигини нишонлади.

Абу Али ибн Сино

Жаҳон маданиятига улкан ҳисса қўшган машҳур қомусчи олим, табиатшунос, файласуф, мунажжим, мусиқашунос, ҳуқуқшунос, ахлоқшунос, филолог, ёзувчи, шоир, табиб ва жарроҳ. Мағрибда "Авиценна", Машриқда "Табиблар шоҳи" номлари билан машҳур бўлган. Ибн Сино 980 йилда Бухоро шаҳри яқинидаги Афшона (ҳозирги Исфана) қишлоғида туғилган. Асл исми Ҳусайн, отасининг исми Абдулло. Кейинчалик улар Бухорога кўчиб боришган. Ибн Сино зеҳли ва қобилиятли бола бўлган, шунинг учун отаси унинг ҳар томонлама илм олишига эътибор берган. У 10 ёшида "Қуръон"ни ёддан ўқир эди. Ибн Сино 18 ёшида машҳур табиб бўлиб етишган. Унинг ўзи дорилар тайёрлаган ва тажрибалар ўтказган. Ибн Сино

1000 йилда Бухородан чиқиб кетган. Юртма-юрт кезиб 1017 йилда Ҳамадон шаҳрида вафот этган.

Ибн Сино 280 дан ортиқ асар ёзган, бизгача фақат 160 таси етиб келган. Ибн Синонинг машҳур асарларидан: "Шифо китоби", "Итсоф китоби", "Нажот китоби", "Тиб қонунлари" бизга маълумдир. 1980 йилда буюк олим туғилган кунининг 1000 йиллиги нишонланди.

44.

Маҳмуд Қошғарий

Маҳмуд ибн ул Ҳусайн ибн Муҳаммад ил Қошғарий тилишунослик илмининг асосчиси, қомусчи олим. У XI асрнинг бошларида Баласоғун шаҳрида туғилган. Унинг бобиси асли қошғарлик бўлган. Шу сабабли Маҳмуд узига Қошғарий тахаллусини олган. Маҳмуд ёшлигидан тил илмини қизиққан. Араб тилини кунт билан ўрганган. Маҳмуд Юқори Чиндан Ҳоразмгача яёв юриб "Девону луғотит турк" (Туркий сўзлар тўплами) асарини ёзган. Унинг иккинчи асари "Жавоҳиру — ун наҳв фи луғотит турк" (Туркий тиллар синтаксиси асослари). Унинг иккинчи асари ҳали топилгани йўқ.

Маҳмуд Қошғарий "Девону луғотит турк" асарига ўзи тузган дунё харитасини илова қилади. Бу харита ҳозирги шарқий ярим шарга тўғри келади. Маҳмуд Қошғарийнинг бу асари ўрта асрлар илмий мероси ва тарихини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

45.

Аҳмад Яссавий

Аҳмад Яссавий тасаввуф (суфийлик) адабиётининг вакилларида бири. Буюк шайх ва аллома. У Ясси (Туркистон) шаҳрида туғилган. Унинг отаси Иброҳим ота Ясси ва Сайрамда шайхлик қилган. Аҳмад Яссавийнинг авлоди Муҳаммад пайғамбарининг қизлари Фотима биби наслига бориб тақалади. Аҳмад Яссавийнинг ёшлиги Сайрамда ўтган. Отасининг вафотидан сўнг у Арслонбоб эшон қўлида тарбия олган. Арслонбоб эшоннинг вафотидан кейин Бухорода Юсуф Ҳамадонийдан таълим олган ва тасав-

вуф оламидаги буюк шайхлардан бири булиб етишган. Аҳмад Яссавий 63 ёшида ертўлага тушиб умрининг охиригача ер остида яшаган. Амир Темур ҳазратлари Аҳмад Яссавийни ўзининг устози деб билган ҳамда 1395-1397 йилларда унинг қабри устига мақбара қурдирган.

Ғазал

Бешак билинг, бу дунё барча элдин утаро,
Инонмагил молингга, бир кун қўлдан кетаро.
Ото-оно, қариндош, қаён кетти, фикр қил,
Турт аёғлик чўбин от бир кун сенга етаро.
Дунё учун гам ема, Ҳақдин ўзгани дема,
Киши молини ема, сирот узра тугаро.
Аҳди аёл, қариндош, ҳеч ким бўлмайду йулдош,
Мардона бул, гариб бош, умринг елдек ўтаро.
Қул Хожа Аҳмад тоат қил, умринг билмом неча йил,
Аслинг билсанг, оби гил, яна гилга кетаро. (А.Ясса.)

46.

Али Қушчи

Мавлоно Аловуддин Али ибн Муҳаммад Қушчи Самарқандий 1403 йилда туғилган. Али Қушчи Улуғбекнинг шогирди, машҳур олим ва мунажжимдир. У аввал Самарқанд, кейин Қарманада таълим олган. Али Қушчи уз даврида жаҳондаги энг замонавий ҳисобланган Улуғбек расадхонасида илмий тадқиқотлар олиб борган. У Улуғбекнинг "Кўрагоний юлдузлар жадвали" асарини охирига етказган. Улуғбек вафотидан сўнг Али Қушчи ҳам Самарқанддан кетган. У аввал Табризда, сўнг Истанбулда яшаган. Али Қушчи Истанбулда мадраса мударриси ва бош мударрис булиб ишлаган.

Али Қушчи жаҳонда биринчи бўлиб Ой ва Қуёш планеталарининг тутилиш сабабларини илмий асослаб берган. У "Арифметикага оид рисола", "Қаср сонлар ҳақида рисола" ва бошқа кўпгина асарлар ёзган. Али Қушчи 1474 йилда Истанбулда вафот этган.

Атоий

Атоий XV асрнинг биринчи ярмида яшаган шоир. Унинг асл ва тула исми, туғилган ва вафот этган йиллари номаълум. Мавлоно Атоий Балхта яшаган. У Хужа Аҳмад Яссавийнинг Иброҳим ота исми укасига неvara булган. Унинг ижоди ҳақида Алишер Навоий "Мажолисун нафос" тазкирасида маълумот берган. Атоийнинг ижодига халқ оғзаки ижоди кучли таъсир қилган. У уз даврининг олим ва фозия кишиларидан бири булган. Бизга Атоийнинг 260та газалдан иборат бир девони етиб келган. Унинг бошқа жанрлардаги асарлари бизгача етиб келмаган, етиб келган бўлса ҳам ҳали номаълум. Атоий газалларида Куръони карим, пайғамбарлар, фаришталарнинг образлари, табиат тасвири, илоҳий ва инсоний муҳаббат гоёлари юқори ўрин эгаллаган. Атоий туркий (халқ кўшиқлари жанри)да ижод қилган.

Газал

Кес, эй дилбар, ки бустон вақти бўлди,
 Гул очилди, гулистон вақти бўлди.
 Қилай нола, боқиб гулдек юзунгга,
 Чу булбулларга афгон вақти булди...
 Ўқуб гул бахтини мажлисда ҳар дам,
 Булуб сархуш, гул афшон вақти булди.
 Муғаннийларга булбуллар бикин зор,
 Хазорон навъи илҳон вақти булди.
 Бу дамким, гул қилур булбулга алгоф,
 Атоийга ҳам эҳсон вақти булди.

Моҳларойим (Нодира)

Шарқ адабиётида Робиа (XI аср), Мутриба (XII аср), Жаҳонхотун (XIV аср), Мунажжима (XV аср), Гулбадан-бегим, Гулчехрабегим (XVI аср), Нуржаҳонбегим, Зебунисо (XVI-XVII аср), Увайсий, Нодира (XVIII-XIX аср), Муаззамхон (XIX-XX аср) каби шоираларнинг ўзига хос ўрни бор.

Нодирабегим 1792 йилда Андижонда шаҳар ҳокими оиласида дунёга келган. У миллий мактабда ўқиб савод чиқарган. Ана шу пайтларда Саъдий, Ҳофиз, Навоий, Жомий, Фузулий, Бедил каби шоирларнинг асарларини ўқиган ва шеър ёза бошлаган. У 1808 йилда Қўқон хони Олимхоннинг укаси Умархонга турмушга чиққан. 1810 йилда Умархон Қўқонга хон бўлган. Улар оиласи билан Қўқонга кўчиб келишган. Қўқонда Нодирабегим хонлик кутубхонасидан жуда унумли фойдаланган. Моҳларойим (Нодира) ўзбек ва тожик тилида шеърлар ёзган. Ўзбекча шеърларига Нодира ва Комила, тожикча шеърларига эса Макнуна таҳаллусини қўйган. 1822 йилда Умархон вафот этган. 1842 йилда эса Бухоро амири Насрулло Қўқонга бостириб келган, унинг ўғиллари Султон Маҳмудхон ва Муҳаммад Алихонни ҳамда набираси Муҳаммад Амixonни қатл қилган. Фожиадан газабланган Нодира Амixonни ланатлаган. Шундан сўнг Амир Насрулло Нодирабегимни ҳам маҳрамлари билан биргаликда ўлдиртирган.

Ғазал

Ёрнинг васли эмас озорсиз,
Гулшан ичра гул топилмас хорсиз.
Ул париваш васлидин бўлдим жудо,
Роҳати дил қолмади дилдорсиз.
Ёр учун ағёр дардин тортаман,
Кўрмадим бир ёрни ағёрсиз.
Тан бузулди, энди роҳат қолмади,
Соя пайдо бўлмади деворсиз.
Берма нисбат қаддига, эй боғбон,
Сарвдур бу боғ аро рафторсиз.
Нодира аҳволидин огоҳ бўлинг,
Эй мусоҳибларки, қолмиш ёрсиз.

49.

Маҳмудхўжа Беҳбудий

Маҳмудхўжа Беҳбудий Туркистондаги жади́дчилик ҳаракатининг раҳбари, журналист, ёзувчи ва жамоат арбоби бўлган.

Беҳбудий 1875 йилда Самарқандда руҳоний оиласида туғилган. У ёшлигидан араб, форс-тожик ва туркий тилларни кунт билан урганган. Беҳбудий аввал мактабда, кейин мадрасада таълим олган. Сўнг Беҳбудий Самарқанддаги қозихоналарнинг бирида мирзалик ва муфтилик қилган. У Арабистон, Туркия, Русия, Татаристон ва Бошқирдистонга сафар қилган ва халқ ҳаёти билан танишган.

Беҳбудий янги усулдаги мактаблар очиб ўз ҳисобидан болаларни ўқитган. Беҳбудий "Болалар учун китоб", "Янги ҳисоб", "Ислоннинг қисқача тарихи" каби дарсликлар ёзиб, уларни ўзбек ва тожик тилларида ўз уйида чоп қилдирган. Бундан ташқари у "Самарқанд" рўзномасини ва "Ойна" журналинини ҳам нашр қилдирган. Беҳбудий "Падаркуш" драмасини ёзиб ўзбек драматургиясига асос солган. Беҳбудий маориф ва давлат ҳужжатчилик ишларини амалга оширишда фаол хизмат қилган. Биринчи бўлиб ўзбек тилига давлат тили мақоми берилишини талаб қилиб чиққан. Беҳбудий 1919 йилда Қарши шаҳрида қатл қилинган.

50.

Фитрат

Абдурауф Фитрат биринчи ўзбек профессори, олим, ёзувчи шоир ва драматург. У 1886 йилда Бухорода зиёли оиласида туғилган. Аввал мактабда сўнг Бухоро ва Истанбул мадрасаларида таҳсил олган. Кейин Истанбул университетида ўқиган. Дорилфунунда таълим олган вақтида унга Фитрат (Донишманд) тахаллусини беришган. Фитратнинг биринчи шеърини тўплами "Сайҳа" ("Чорлов") 1911 йилда нашр этилган. У ўзининг асарларида маърифатпарварлик ғояларини тарғибот қилган. Кейинчалик Фитрат миллийлик, ҳурфикрлик ғояларини акс эттирган "Темир сағанаси", "Або Муслим", "Турк тили", "Тулқин" каби асар ва драмаларини яратган. Унинг "Абулфайзхон", "Арслон" каби драмаларида янгиликка, гузалликка интилиш ғоялари илгари сурилган. Фитрат адабиётшунос сифатида ҳам бир қанча асарлар ёзган. Булар: "Аруз ҳақида", "Адабиёт қондалари" кабилардир. Фитрат 1921—23-йилларда Республика Маориф Вазири бўлиб ишлаган. Москва ва Петербург

университетларида маърузалар уқиган. Фитрат "Ўзбек тили грамматикаси" (II том), "Ўзбек тили" дарслиklarини ёзган. Фитрат 1938 йилнинг 4 октябрида қатл қилинган.

51.

Абдулла Қодирий (1894-1938)

"Дунёда бешта, яъни фаранг, рус, инглиз, олмон ва ҳинд романчилик мактаблари бор эди. Абдулла Қодирий олтинчи мактаб — ўзбек романчилик мактабини яратди..." Е.И. Бертельс.

Абдулла Қодирий (Жулқунбой) 1894 йил 10 апрелда Тошкент шаҳрида боғбон оиласида дунёга келган. Аввал эски мактабда, кейин рус-тузем мактабида уқиган. А. Қодирий дастлаб шуру идораларида котиблик қилган. 1925—26-йилларда Москвадаги Адабиёт институтида ўқиган. Кейинчалик "Озиқ ишлари", "Муштум" ойнومаларида муҳаррир бўлиб ишлаган.

Ижодини кичик ҳикоялар, фельетон ва ҳажвий ҳикоялар ёзиш билан бошлаган. Унинг йирик бадиий асарлари: "Утган кунлар" ва "Меҳробдан чаён" тарихий романларидир. Абдулла Қодирий ёзувчи, журналист ва таржимон. Абдулла Қодирий Н.В. Гоголнинг "Ревизор" комедиясини, А.П. Чехов асарларини ўзбек тилига таржима қилган.

Ёзувчи "Амир Умархоннинг канизи" романини ёзиб тугатган, бироқ роман қатагон даврида йўқолган. Абдулла Қодирийнинг асарлари инглиз, олмон, фаранг, араб, уйғур, рус ва бошқа купгина тилларга таржима қилинган.

Абдулла Қодирий 1938 йилда "миллатчи", "халқ душмани" таъғалари билан отилган.

52.

Чулпон

Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чулпон буюк ўзбек шоири, ёзувчи, журналист ва таржимон. У 1897 йилда Андижонда зиёли оиласида тугилган. Аввал миллий мактабда, сунг Андижон ва Тошкент мадрасаларида таҳсил олган. Ўша пайтда араб, форс ва турк тилларини пухта ўрганган. "Қуръони карим"ни ёд олган, ислом тарихи ва фалсафасини чуқур ўзлаштирган. Чулпон Андижондаги рус-тузем мактабини ҳам битирган, рус тили ва адабиёт-

тини яхши урганган. Унинг шеър ва ҳикоялари Оренбург, Уфа, Қозон, Боқчасарон шаҳарларида чиқадиган рўзнома-журналларда "Уйғониш", "Булоқлар", "Тоғ сирлари" шеърӣ тўпламлари нашр этилган. "Қўқон мухторияти" шафқатсизларча бостирилгандан сўнг Чўлпон эрк-севарлик ғоясини очиқчасига қуйлай бошлади. Чўлпон "Ёрқиной", "Чурининг исёни", "Хужум" каби кулгина драмалар ҳам ёзган. 1927 йилдан матбуотда Чўлпоннинг ижодини қораловчи мақолалар чиқа бошлади. Бу жараён ўн йилдан ортиқ вақт давом этди. Шунга қарамай Чўлпон "Кеча ва кундуз" романини ёзди. "Соз" тўпламини нашр эттирди. Бир қанча асарларни ўзбек тилига таржима қилди. Чўлпон 1938 йилнинг октябрида отиб ўлдирилди.

53.

Ғафур Ғулом

Таниқли ўзбек шоири, академик Ғ. Ғулом 1903 йилнинг 10 майида Тошкенг шаҳрида меҳнаткаш оиласида туғилган. У 9 ёшида отасидан етим қолган. Ғафур Ғулом аввал миллий мактабда, сўнгра эса рус-тузем мактабида ўқиган. Ундан сўнг муаллимлар тайёрлов курсини битириб, ўқитувчилик қилган. Кейинчалик болалар уйида мудири, тарбиячи бўлиб ишлаган. Ғафур Ғулом бир қанча рузномаларнинг муҳарририятларида ҳам хизмат қилган. Унинг биринчи шеърӣ тўлами "Динамо" 1931 йилда нашр этилган. Ғафур Ғулом шеърлар билан бир қаторда шеърӣ поэма-лар ҳам ёзган. 30-йилларда Ғафур Ғулом ҳикоя, очерк, фелъетонлар билан бир қаторда "Нетай", "Елгор", "Тирилган мурда" каби қиссаларини ҳам нашр эттирган. Ғафур Ғуломнинг 20га яқин шеърӣ тўпламлари чоп этилган. Ғ. Ғулом 1946 йилда "Мен Шарқдан келаётирман" тўлами учун Иттифоқ Давлат мукофотига сазовор бўлган. Ғафур Ғулом 1943 йилда Ўзбекистон ФАнинг ҳақиқӣ аъзолигига сайланган. Адиб 1966 йилда вафот этган.

54.

Мақсуд Шайхзода

Ўзбек адабиётининг атоқли намояндаларидан бири, шоир ва драматург М. Шайхзода 1906 йилда Озарбайжон-

нинг Оқтош шаҳрида тугилди. У аввал миллий мактабда ўқиган. Кейин муаллимлик қилган. Баку Олий педагогика институтини сиртдан ўқиб битирган. У 1928 йилда Тошкентга келган. М.Шайхзода дастлаб рузнома ва журнал муҳарририятларида, сунг (1935—38-йилларда) УзР ФАнинг Тил ва адабиёт институтида илмий ходим бўлиб ишлаган. У 1938 йилдан Низомий номи ТошДПИнинг узбек (мумтоз) адабиёти кафедрасини бошқарган.

М.Шайхзоданинг шоирлик фаолияти 1929 йилдан бошланган. Унинг 1932 йилда "Ун шеър", 1933 йилда "Ундошларим", 1934 йилда "Учинчи китоб", 1935 йилда "Жумхурият" номи шеърини тупламлари босилиб чиққан. Мақсуд Шайхзоданинг уруш йилларида "Қураш нечун" (1941), "Жанг ва қушиқ" (1942), "Капитан Гастелло" (1941) каби шеърини тупламлари, "Жалолиддин Мангуберди" тарихий драмаси нашр этилган. Кейинги йилларда шоир қатор шеърини тупламлар, "Тошкентнома" (1958) лирик достони, "Мирзо Улугбек" (1960) трагедиясини ёзган. У шунингдек, "Абу Райҳон Беруний" шеърини драмасини ҳам ёзган, бироқ бу асар йўқолган. М.Шайхзода Пушкин, Лермонтов, В. Шекспир ва Н.Ҳикмат асарларини узбек тилига таржима қилган. У 1967 йилда оламдан ўтган.

Мундарижа

Сўз боши	3
Мустақил давлат	5
Кириш	6
Фонетика	9
Орфоэпия	13
Графика ва орфография	14
Ўзақ-пегиз ва қушимчалар имлоси	15
Қўшма сўз ва сўз бирикмалари имлоси	17
Бўғин кучирилиши	19
Бош ҳарфларнинг ишлатилиши	20
Лексикология	21
Сўзларнинг шакл ва маъно муносабатига қура турлари	22
Лексикадаги уз ва ўзлашган қатлам	25
Тарихий жиҳатдан ўзбек тили лексикаси	26
Умумий ва чегараланган лексика	27
Фразеология	29
Лексикография	30
Морфемика	31
Сўз ясалиши	32
Морфология	37
Сўз туркумлари	39
От	40
Сифат	42
Сон	46
Олмон	48
Феъл	54
Рапиш	64
Кумакчи	66
Боғловчи	68
Юқлама	70
Ундов	71
Тақлид сўз	72
Синтаксис	73
Сўз бирикмаси	73
Содда гап	74
Қўшма гап	79
Илова	83

“ЎЗБЕКИСТОН”

А.Қ. Исмоилов, У.П. Лафасов

ЎЗБЕК ТИЛИ

